

İslam Şehri Literatürüne Bibliyometrik Bir Bakış: Tematik Yönelimler ve Araştırma Eğilimlerinde Dönüşüm

*Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ**

Öz: Bu araştırma, Web of Science (WoS) veri tabanında yayımlanan İslam şehri temalı bilimsel yayınları bibliyometrik ve kavramsal analiz yöntemleriyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Islamic City (İslam şehri), Islamic Urbanism (İslam Şehirciliği), Islamic Urban Space (İslami Şehir Mekânı) ve Islam City (İslam şehri) anahtar sözcükleri kullanılarak elde edilen 173 bilimsel yayın analiz edilmiştir. Veri türleri arasında makaleler, kitap, kitap bölümleri, bildiri özetleri ve derleme çalışmalar yer almaktadır. Verilerin çözümlemesinde bibliyometrik analiz ve eş-ortaya çıkış (co-occurrence) analizi gibi yöntemler tercih edilmiş; haritalandırmalar VOSviewer yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Yayınların türleri, yıllara göre dağılımı, disiplinler yoğunlukları, coğrafi yayılımları ve anahtar kavram kümelenmeleri incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, İslam şehri kavramına yönelik akademik ilginin son 10 yılda belirgin biçimde arttığını; kavramsal kümelenmelerin ise daha çok tarihsel-mimari miras, şehir kimliği, mekânsal planlama, morfoloji, yönetim ve çağdaş dönüşüm temalarında yoğunlaştığı yönündedir. Ayrıca literatürün çoğunlukla İran ve Arap şehirleri etrafında şekillendiği, Türkiye şehirlerinin yeterince temsil edilmediği belirlenmiştir. Kullanılan WoS veri tabanının, ağırlıklı olarak Batı ve İngilizce merkezli bir akademik üretime odaklanması, bu çalışmanın sunduğu literatür haritasının temel bir sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu çalışma, İslam şehri tartışmalarının tematik gelişimini ve kavramsal çeşitliliğini ortaya koyarak, alana ilişkin gelecek çalışmalar için yönlendirici bir zemin sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam şehri, İslam şehirciliği, Bibliyometrik analiz, Tematik yönelim.

A bibliometric analysis of the Islamic City literature: Transformation in thematic orientations and research trends

*¹Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bgoksoy@beu.edu.tr , ORCID: 0000-0001-9686-509X.

Makale Geliş Tarihi: 04.05.2025

Makale Kabul Tarihi: 25.07.2025

Abstract: *This research aims to examine scientific publications with the theme of Islamic city published in the Web of Science (WoS) database using bibliometric and conceptual analysis methods. In the study, 173 scientific publications obtained using the keywords 'Islamic City', 'Islamic Urbanism', 'Islamic Urban Space' and 'Islam City' were analyzed. Data types include articles, books, book chapters, abstracts and compilation studies. Methods such as bibliometric analysis and co-occurrence analysis were preferred in the analysis of the data; mappings were performed using VOSviewer software. The types of publications, their distribution by years, disciplinary densities, geographical spreads and key concept clusters were examined. The findings of the research show that academic interest in the concept of Islamic city has increased significantly in the last 10 years; conceptual clusters are mostly concentrated on the themes of historical-architectural heritage, urban identity, spatial planning, morphology, governance and contemporary transformation. It has also been determined that the literature is mostly shaped around Iranian and Arab cities, and Turkish cities are not sufficiently represented. The fact that the WoS database used focuses on a predominantly Western and English-centered academic production constitutes a fundamental limitation of the literature map presented in this study. This study provides a guiding ground for future studies in the field by revealing the thematic development and conceptual diversity of Islamic city discussions.*

Keywords: *Islamic city, Islamic urbanism, Bibliometric analysis, Thematic orientation.*

Giriş

İslam şehri, yalnızca tarihsel bir yerleşim modeli değil aynı zamanda mekânın kutsallığı, toplumsal düzenin normatif yapısı ve kültürel aidiyetlerin somutlaştığı bir şehir paradigmasıdır. Burada mekânın kutsallığı ile kastedilen, yalnızca cami gibi ibadet yapılarının varlığı değil, aynı zamanda şehir mekânının gündelik hayatta mahremiyet ve komşuluk gibi ahlaki normlarla şekillenmesi, zamanın ve yaşam biçimlerinin de İslami referanslarla anlam kazanmasıdır. Caminin merkezde yer aldığı, mahallelerin dayanışma ve gözetim ekseninde örgütlendiği bu şehir yapısı, tarih boyunca hem kurumsal hem de gündelik hayat pratikleriyle şekillenmiştir. İslam şehrini tanımlayan temel unsur, nüfusun homojenliğinden ziyade mekânsal ve kurumsal yapının İslami değerlerle şekillenmesidir. Bu nedenle Lapidus (1969) ve Abu-Lughod (1987) gibi önde gelen araştırmacılar, İslam şehirlerini Müslümanlarla birlikte gayrimüslimlerin de yaşadığı ve İslami kurumların baskın olduğu yerleşimler olarak tanımlamıştır. Tarihsel olarak Kahire, Bağdat ve Şam gibi şehirlerde farklı inanç gruplarının kendi mahallelerinde yaşadığı bilinmektedir. Ancak bu durum, modern anlamda politik bir çoğulculuktan ziyade, farklı toplulukların yan yana var olduğu bir birlikte yaşama modelidir. Nitekim şehir genelindeki kamu düzeni ve sosyal işleyişin İslam hukukuna ve toplumsal normlara göre yürütülmesi (Goitein, 1999), şehre dair karar alma süreçlerinde politik çoğulculuğu sınırlamıştır. Dolayısıyla, bu bağlamdaki çoğulculuk, farklı toplulukların bir arada var olabildiği sosyal bir dokuya işaret eder.

Kavram, sabit bir modelle değil; farklı coğrafi bağlamlar, tarihsel dönemler ve teorik yaklaşımlar doğrultusunda çoğulcu ve yoruma açık bir yapı kazanmıştır. Örneğin Mağrip'te surlarla çevrili *medinâ* ve labirent sokaklar, Osmanlı şehirlerinde ise merkezî cami külliyesiyle simetrik düzen ön plana çıkmaktadır (Elsheshtawy, 2004; İnalçık, 1990). Bu tarihsel çeşitlilik, mekânın toplumsal olarak üretildiği (Lefebvre, 1991) ve her bir coğrafyanın kendi iktidar ve kültür ilişkileriyle şekillendiği gerçeğini ortaya koyar. Bir başka deyişle, bu şehirler, yöneticilerin tasarladığı temsil mekânları (*representations of space*) ile halkın gündelik pratikleri ve simgesel anlamlarla donattığı yaşanan mekânlar (*representational spaces*) arasındaki gerilimde var olmuştur. Oysa sömürgecilik, bu karmaşık ve yaşanan dokuyu, onu kaotik ve geri kalmış olarak damgalayan Oryantalist bir bakış açısıyla (Said, 1978) okumuştur. Postkolonyal kuramın (King, 1990) altını çizdiği gibi, bu bakış açısı, eski mahalleleri kesen geniş bulvarlar veya yeni idari merkezler gibi rasyonel olduğu iddia edilen yeni bir mekânsal düzeni dayatarak yalnızca fiziksel dokuyu değil, toplumsal belleği de yeniden yazmıştır.

Modernleşme, sömürgecilik, ulus-devletleşme ve küreselleşme gibi süreçlerle bu şehirlerin anlamları da dönüşmüş; İslam şehri hem geçmişin idealize edilmiş bir biçimi olarak hem de modern şehirleşme sorunlarına alternatif bir model olarak yeniden değerlendirilmesi gereken bir model halini almıştır.

Tüm bunlarla birlikte kavram, uzun süre oryantalist kalıplar içinde değerlendirilmiş; ya nostaljik bir model olarak idealleştirilmiş ya da modern şehircilik açısından işlevsiz görülmüştür (Abu-Lughod, 1987; AlSayyad, 1991). Geniş tarihsel ve coğrafi yayılımına rağmen İslam şehri kavramının yeterince incelenmemesi, yalnızca kavramsal bir boşluk değil; aynı zamanda Harvey'in (2008) belirttiği günümüz şehirlerinde yaşanan kimlik krizi, mekânsal adaletsizlik, kamusal alan kaybı gibi sorunların da besleyicisi olmasına neden olmaktadır. Bu sorunlara çözüm ararken, Harvey'in (2003) şehir hakkı ve mekânsal adalet çağrısının yanı sıra, şehirleri gündelik karşılaşmaların ve müzakerelerin yaşandığı bir toplumsal altyapı olarak gören (Amin & Thrift, 2002) yaklaşımlar da yol gösterici olabilir. İslam şehrinin tarihsel tecrübesi, bu kuramsal tartışmalara zengin bir zemin sunmaktadır.

Literatürde bu kavrama yönelik çalışmaların çoğunlukla tarihsel ve normatif eksende yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak ifade edilen yaklaşım, kavramın çağdaş şehir sorunlarına katkı sunabilecek yönlerinin görünür olmasını engellemektedir. İslam şehri, yalnızca tarihsel bir gerçeklik değil; günümüz şehir tartışmalarında alternatif bir kuramsal çerçeve olarak da ele alınmalıdır. Çalışma, literatürdeki bu eksiklikleri giderme doğrultusunda kurgulanmıştır.

Çalışmanın amacı, İslam şehrine yönelik çağdaş şehir tartışmalarıyla bağ kurabilecek dinamik bir kuramsal zemin oluşturarak bu doğrultuda literatürdeki eğilimleri sistematik olarak ortaya koymaktır. Araştırma, yalnızca literatürün nicel boyutunu değil; aynı zamanda içeriksel derinliğini, disiplinler arası geçişkenliğini ve kavramsal evrimini de ortaya koymayı hedeflemektedir. Amaç doğrultusunda WoS veri tabanında yayımlanmış çalışmalar bibliyometrik analizle incelenmiştir. Veriler, VOSviewer yazılımı kullanılarak analiz edilmiş, kavramsal kümeler ve tematik yoğunluklar eş-oluşum(*co-occurrence*) tekniğiyle görselleştirilmiştir. Bu yöntem, literatürdeki ana eğilimleri, tematik dönüşümleri ve araştırma boşluklarını sistematik biçimde ortaya koyma olanağı tanımıştır. Bu çalışma, İslam şehri kavramına yönelik literatürdeki ilk kapsamlı bibliyometrik analiz olup; kavramın çağdaş toplumsal, çevresel ve yönetişimsel bağlamlarla ilişkisini görsel ve analitik düzlemde ortaya koymaktadır.

Çalışmada sırasıyla, İslam şehri kavramı tanımlanmış; ardından literatürdeki tematik yönelimler dönemsel olarak incelenmiştir. Yöntem bölümünde bibliyometrik analiz süreci detaylandırılmış; bulgular başlığında ise kavramsal kümeler ve araştırma boşlukları nicel ve nitel değerlendirmelerle ortaya konmuştur. Sonuç ve tartışma bölümünde ise alana ilişkin öneriler sunulmuştur.

İslam şehri kavramı

İslam, sadece bireysel inanç sistemi değil; aynı zamanda hukuk, siyaset, toplum ve şehir hayatını da düzenleyen bütüncül bir medeniyet anlayışdır. Bu nedenle İslam, bir din olmanın ötesinde bir medeniyet tasavvurunu da içerir. Nitekim İslam, kurduğu şehir modeliyle yalnızca inananlara değil, çevresindeki farklı topluluklara da toplumsal ve mekânsal bir cazibe sunmuştur (Özcan, 2001:31).

Kaynağını Kur'an-ı Kerim, sünnet ve fıkhıtan alan İslam şehri (Serjeant, 1993: 19); mekânın fiziksel düzeniyle birlikte, toplumsal ilişkilerin, yönetsel yapının ve kültürel aidiyetlerin İslamî değerler ekseninde şekillendiği, merkezi semboller (cami, çarşı, hamam, İslam bahçesi (yeşil alan), medrese vb.) etrafında örgütlenen, adalet, mahremiyet ve maslaha (kamu yararı) gibi temel ilkelerle inşa edilen özgün bir şehir modelidir.

Kamu yararı ilkesi, İslam hukuk literatüründeki maslaha prensibine dayanır ve şehir hayatının düzenlenmesinde merkezi bir rol oynar. Pazar yerlerinin denetlenmesi, komşuluk hukuku çerçevesinde bina yükseklikleri ve yol genişlikleri gibi doğrudan şehir hayatına dokunan birçok düzenleme, toplumun genel faydasını gözetme ve zararı önleme amacı taşıyan bu ilkeye göre şekillenmiştir (Akarlı, 2010).

Bu ilke, İslam şehrinin sadece fiziksel bir yapı değil, aynı zamanda toplumsal adaleti ve düzeni gözeten ahlaki ve hukuki bir çerçeveye sahip olduğunu gösterir.

Marcais (1957) ve Grunebaum (1961) gibi erken dönem araştırmacılar, İslam ile şehir arasında bağ kurarak, şehirleşmenin İslam'daki merkezîyetine işaret etmişlerdir.

İslam şehirlerinin ilk örnekleri, Hz. Muhammed'in 622 yılında Medine'ye hicretiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Medine, İslam toplumunun ilk siyasal, hukuki ve sosyal düzeninin kurulduğu yer olarak, İslam şehrinin prototipi sayılır. Daha sonra kurulan Kûfe (638), Basra (636), Fustat (641) gibi şehirler, askeri garnizonlar olarak başlamış, zamanla sivil ve dini kurumların da eklenmesiyle klasik İslam şehirlerine dönüşmüştür (Grunebaum, 1961; Can, 2021: 174-209).

İslam şehri mekânsal olarak, merkezinde cami, caminin yanında darü'l imara (*yöneticinin evi*) ve hamam, cami etrafında çarşı, çarşıdan sonra ışınsal sokaklar (genellikle dar ve çıkmaz sokak yapısı), mahremiyet anlayışına göre konumlanmış evler, şehrin dışında dinlenme ve tefekkür imkanı sağlayan yeşil alandan (İslam Bahçeleri (Ekinci, 2016: 6)) oluşmaktadır (Serjeant, 1993; Göksoy-Sevinçli, 2022; Can, 2001: 99-141).

İslam şehri, sadece Müslümanların yaşadığı homojen bir yerleşim birimi değildir; bilakis farklı inanç gruplarının bir arada yaşadığı çoğulcu bir yapıya sahiptir. Ancak bu çoğulcu yapı, kendi içinde yekpare değildir. İslamî olanın tanımı da siyasi ve mezhepsel bağlamlara göre farklılaşır. Örneğin, genellikle daha adem-i merkezîyetçi ve mahalle odaklı gelişen Sünni şehir modeline karşılık, Şii-Safevi Devleti'nin başkenti İsfahan'da durum farklıdır. İsfahan'da Meydan-ı Şah (İmam Meydanı), sadece bir dini merkez değil; aynı zamanda şahın mutlak iktidarını, devletin ekonomisini (çarşı) ve teolojik meşruiyetini (camiler) tek bir anıtsal mekânda birleştiren bir merkez olarak tasarlanmıştır. Bu model, Sünni şehirlerdeki organik yapıdan ayrılarak, devletin ve mezhebin mekânı nasıl şekillendirdiğine dair bambaşka bir İslam şehri yorumu sunar (Blake, 2013).

Şehirlerin *İslam şehri* sayılmasını sağlayan, nüfus bileşiminden ziyade mekânsal ve kurumsal yapının İslamî değerlerle şekillenmiş olmasıdır. Bu nedenle, Lapidus (1969) ve Abu-Lughod'un (1987) belirttiği üzere Müslümanlarla birlikte gayrimüslimlerin de yaşadığı ve İslamî kurumların (cami, vakıf, medrese vb.) ön planda olduğu şehirler, İslam şehri olarak anılmaktadır. Nitekim tarihsel olarak Kahire, Bağdat, Şam gibi şehirlerde Yahudiler ve Hristiyanlar, kendi mahallelerinde yaşarken; şehir genelinde kamu düzeni, mimari organizasyon ve sosyal işleyiş İslam hukukuna ve toplumsal normlara göre yürütülmüştür (Goitein, 1999).

İslam şehri kavramı güçlü tarihsel kökenine karşın Batılı sosyal bilimcilerce genellikle görmezden gelinmiştir. Weber'in (2010) belirli bir tarihsel döneme özgü (Ortaçağ) Batı şehrini model alan ideal tip kavramsallaştırması, bir yerleşimi şehir yapan temel unsurları kurumsal otonomi, askeri özerklik ve hepsinden önemlisi kendi hukukuna sahip bir yurttaşlar birliği (komün) statüsü olarak tanımlar. Weber'e göre bir yerleşimi Batı'ya özgü anlamda şehir yapan, bir kaleye ve düzenli bir pazara sahip olmasının yanı sıra, hepsinden önemlisi, kendi hukukuna, kendi mahkemesine ve siyasi özerkliğe sahip bir yurttaşlar birliği (komün) statüsü taşımasıdır. Weber, bu Batı merkezli rasyonaliteye dayanan tanıma, yalnızca Batı şehirlerinin dahil olduğunu savunur. Weber'in daha çok formel hukuka ve otonomiye odaklanan ideal tip şehir modeli, İslam şehrinin kendine özgü yapısını tam olarak açıklamakta yetersiz kalır; zira İslam şehrinin sosyal ve ekonomik yapısı, sadece formel kurallarla değil, aynı zamanda vakıf sistemi gibi sosyo-ekonomik kurumlar ve tüm toplumsal hayatı düzenleyen bütüncül bir inanç sisteminin ürünüdür (Lapidus, 1969). Weberci çerçevenin bu dışlayıcı yaklaşımının, İslam şehri kavramının literatürde neden geç yer edindiğine dair yapısal faktörlerden biri olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, bu gecikmenin bir diğer nedeninin, İslam şehirlerinin toplumsal yapısında Batı şehirlerindeki gibi belirgin sınıf mücadelelerinin ve buna bağlı özerk şehir kimliklerinin daha sınırlı olmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığı da önemli bir tartışma konusudur. Türkiye'deki akademik çalışmalarda, Türk-İslam şehri kavramı uzun süre İslam şehirlerinin yerel yorumu olarak öne çıkmıştır. Ancak bu kavram, genellikle Osmanlı merkezli bir şehir modeliyle sınırlı kalmış; İslam şehirlerinin evrensel boyutu yeterince değerlendirilmemiştir. 'İslam Şehri' tanımlaması ise ancak İnalçık'ın (1990) *İstanbul: An Islamic City* makalesiyle belirginlik kazanmıştır. 1990'lara kadar süren bu kavramsal eksiklik, literatürdeki zayıflığı da açıklamaktadır.

İslam şehri, özellikle 20. yüzyılda hem oryantalist hem de Müslüman şehir planlamacıları ve sosyal bilimciler tarafından farklı açılardan tartışılmıştır. Lapidus (1969) İslami şehir modelinin merkezîyetçi yapısını, cami, çarşı ve saray üçlüsü etrafında oluşan şehir organizasyonu üzerinden tanımlar. Abu-Lughod (2009) ise bu modeli organik şehir olarak değerlendirir. Çünkü geleneksel Arap şehirlerinin planlanmasındaki esnekliğe vurgu yapılırken öte yandan, tek tip bir İslam şehri modelinin varlığını sorgulanmakta ve yerel bağlamların belirleyiciliğine dikkat çekilmektedir (Abu-Lughod, 1987). Bu tartışmalar, İslam şehri kavramının tekil değil, çoğulcu ve bağlama bağlı bir yapı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla İslam'ın hâkim olduğu şehirlerin her biri ayrı tarihsel, coğrafi ve sosyokültürel dinamikler ışığında incelenmelidir. Bu yaklaşım, hem literatürün çeşitlenmesine katkı sağlayacak hem de İslam şehirlerinin evrensel özellikleri ile yerel farklarını karşılaştırmalı olarak ortaya koyma imkânı sunacaktır. Özellikle mekân kullanımı, toplumsal örgütlenme biçimleri, mimari tercihler ve vakıf sistemlerinin işleyişi gibi

unsurlar, her şehirde farklı şekilde yorumlandığı için tek tip bir model yerine çoklu okumalara dayalı derinlikli analizler gerektirmektedir.

İfade edilen gereklilikten hareketle bu çalışmada, Weber'in Batı merkezli şehir tanımına karşılık, İslam medeniyetinin kendine özgü şehir örgütlenmesi kuramsallaştırılmaktadır. Aynı zamanda, bu tarihsel çerçeveyi günümüz şehir sorunlarıyla ilişkilendirerek; adalet, mahremiyet, kamusal alan ve toplumsal aidiyet gibi meselelerde İslam şehir modeline çağdaş anlamda yeniden değerlendirilebileceğini bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

İslam şehri çalışmalarında tematik yönelimler

İslam şehri üzerine yapılan çalışmalar sınır olmakla birlikte, tarihsel bir model olarak tanımlanmasından, modern şehir tartışmalarına kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır. Konu kapsamındaki literatür geleneksel olarak incelendiğinde beş temel tema etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların tematik çeşitliliği ve dönüşümü, bu alanın yalnızca mimari veya tarihsel bir olgu olmadığını, aynı zamanda çok boyutlu, sosyokültürel ve politik bir analiz alanı haline geldiğini ortaya koymaktadır. Literatür, farklı dönemlerde farklı ağırlıklar kazanmakla birlikte, her yeni yayın önceki anlatıların sınırlarını genişletmiş, kimi zaman da radikal biçimde sorgulamıştır. Sunulan tematik ayrımlar ve tarihsel aralıklar, katı ve keskin sınırlar olarak görülmemelidir. İslam şehri gibi geniş bir alanda, farklı coğrafyalardaki yaklaşımlar eş zamanlı olarak varlığını sürdürmüştür. Buradaki amaç, literatürdeki belirli fikir akımlarının, özellikle Batı akademisindeki etkili yayınlar nezdinde, hangi zaman dilimlerinde bir tematik yoğunlaşma yarattığını ve bir sonraki tartışma dalgasını nasıl tetiklediğini ortaya koymaktır.

Ana Eksen 1: İslam şehri literatüründe mekânsal model ve teorik temeller

Ana eksen 1'de 1980'lerden 1999'lara uzanan süreçte literatür, İslam şehirlerinin normatif yapısını ve ideal şehir modelini açıklama çabasıdadır. Şehirlerin morfolojik yapısı, mahalle düzeni ve dini merkezler temel alınmıştır. İslam şehri kavramı yapısal model olarak ele alınmış, genellikle mahalle yapısı, cami merkezlilik, kapalı sokak örgütü ve fonksiyonel ayrışma gibi biçimsel öğeleri öne çıkartılmıştır.

Vonsivers (1995), Fes medinesindeki geleneksel İslam şehir yapısının günlük yaşam kalıpları bağlamında nasıl devam ettiğini, bozulduğunu ve yenilendiğini coğrafi bir bakışla analiz etmektedir. Serjeant (1993) farklı yazarların çalışmalarından oluşturduğu kitabında, İslam şehirlerinin kurumsal yapı ve mahalle

merkezliliğini tarihsel belgeler üzerinden ele almıştır. Fleming ve Swan (1992), Çin seramiklerinin içeriğini analiz ederken İslam dünyasına yapılan ticaret yoluyla nasıl yayıldığını arkeolojik verilerle açıklamaktadır. AlSayyad (1987), İslam şehirlerindeki mekânsal düzenin temel tasarım kalıplarını analiz ederek, şehir formunun kültürel ve dini unsurlarla nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Kathirithamby (1981) 1500-1800 yılları arasında Melaka'dan Jogjakarta'ya kadar uzanan İslam şehirlerinin gelişimini, siyasi otorite, ticaret ve İslami kurumlar bağlamında tarihsel bir perspektifle incelemektedir. Montêquin (1980), İslam şehrinin geleneksel çevresini, fiziksel yapısını ve sosyo-kültürel örgütlenmesini tanımlayarak, mimari, mekânsal ve toplumsal boyutlarıyla klasik İslam şehri modelini ortaya koymaktadır. Öncesi dönemde ise Swartz& Hourani (1973), *İslam şehri var mı?* sorusu çerçevesinde kavramın oryantalist eleştirisini yaptıkları bilinmektedir.

Ana Eksen 2: Postkolonyal eleştiriler ve modernleşme kışkırtıcısında İslam şehri

Önceki tarihsel ve morfolojik yaklaşımlara tepki olarak İslam şehri paradigmasına yönelik eleştirel sorgulamalar artmış, kolonyal etkiler ve modern şehir planlaması tartışmaya açılmıştır. Literatür, oryantalist temsilleri ve kolonyal şehir planlamalarının şehir belleğinde nasıl kalıcı izler bıraktığını tartışmış; özellikle Kuzey Afrika ve Orta Doğu şehirleri üzerinden postkolonyal analizler geliştirmiştir. Ancak bu tartışmalar genellikle teorik düzeyde ilerlemiş, saha gözlemleri ve yerel aktör anlatıları sınırlı kalmıştır.

Jajarmi (2009), İran'da 1999 yılında kurulan şehir meclislerinin (city councils) yerel demokrasi üzerindeki etkilerini ve İslami şehir paradigmasıyla ilişkisini incelemektedir. Khan (2008), küreselleşmenin İslam şehirleri üzerindeki etkisini tartışmıştır. O'meara (2007) İslam şehirlerini anlamada duvarlar, sınırlar, ve mekânın hukuki/estetik düzenlenişi gibi unsurların nasıl belirleyici olduğunu göstermekte; bu yönüyle, Müslüman şehir mimarisinin estetik bir nesne olarak ele alınmasını eleştirir. Mills (2006), İstanbul'un Kuzguncuk semtinin, ulusal hafızanın ve kimliğin şekillenmesinde nasıl merkezi bir rol oynadığı ve dönüşümünü tartışılmaktadır. Bonine (2005), İslam şehirlerini modernleşme ve küreselleşme kapsamında ele almıştır. Bu dönemde ortaya çıkan çalışmalarda teorik zenginliğe rağmen, nitel saha verisine dayalı analizlerin sınırlı kaldığı, aktör temsillerinin (kadınlar, azınlıklar, yerel liderler) yeterince yansıtılmadığı görülmektedir.

Ana Eksen 3: İslam şehri çalışmalarında sosyal dinamikler ve mekânsal etkileşim

Eleştirel değerlendirmelerin ardından şehirlerin sosyal yönü, mahalle ilişkileri, sembolik mekânlar ve refah kavramı literatürde öne çıkmıştır. İslam şehri yalnızca fiziksel yapısıyla değil, içinde yaşayan toplulukların örgütlenme biçimleriyle ele alınmıştır. Kolektif eylem, komşuluk ilişkileri, mahalle dayanışması, sembolik yapılar gibi konular çalışmalara girmiştir. Bu da İslam şehirlerine yönelik ilgiyi normatif değil, deneyimsel bir zemine çekmiştir. Ancak bu dönem literatürü, geleneksel biçimsel mirasla çağdaş sosyal dönüşümleri bütünleştirme konusunda hâlâ metodolojik bir senteze ulaşamamıştır.

Karimian ve Seyedein (2010), erken İslam dönemine geçiş sürecindeki şehir ve mimari dönüşümü incelemektedir. Akşit (2011), İran'daki kadınların kamusal mekân deneyimlerini İslam şehir dokusu bağlamında analiz ederek, toplumsal cinsiyetin şehir mekânını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Sarfaraz vd. (2012), Jurjir Camii'nin cephe süslemelerinde ve yapı formlarında Sasani sanatının etkilerini inceleyerek, erken dönem İslam mimarisinin biçimsel kökenlerine ışık tutmaktadır. Dehgani vd.(2013), İslam şehirlerinin geleneksel morfolojik yapısını analiz ederek, modern şehir planlama süreçlerinde bu mirasın nasıl dikkate alınabileceğini tartışmaktadır. Wolper (2014), geç ortaçağ İslam şehirlerinde mimari yapıların (özellikle dini ve kamusal kurumların) şehir dokusunu nasıl biçimlendirdiğini inceleyerek, bu yapıların toplumsal ve yönetsel işlevlerine odaklanmaktadır. González (2015), geleneksel tarih yazımının büyük camilere odaklanmasını eleştirerek, küçük dini yapıların sosyal ve mekânsal önemine dikkat çeker. Nesari vd. (2016), İslami dönemde İran şehirlerinin oluşumunda dini türbe yapılarının rolünü incelemektedir. Faleh (2017), Tunus medinasındaki yaşam kalitesini sürdürülebilirlik analizi bağlamında değerlendirmiştir. Lassner (2017), dini yapıların yerel siyasetteki etkisini siyasi analiz yöntemiyle çözümlemiştir. Ersoy ve Altundere (2017), İslam şehirlerinde pazar ve devlet ilişkisini ekonomik tarihsel analizle irdelemiştir.

Ana Eksen 4: Disiplinlerarası açılım ve güncel şehir sorunları

Son dönem literatürü, İslam şehirlerinin güncel şehir sorunlarıyla kesiştiği yeni kavramsal alanlara doğru genişlemiştir. Literatürdeki en dinamik ve güncel tartışma eksenlerinden biri, İslam şehri tarihsel bir kalıp olarak değil, yaşayan bir politika ve yönetim (*governance*) alanı olarak ele alan çalışmalardır. Bu alandaki araştırmalar, merkeziyetçi devlet anlatılarının ötesine geçerek, gücün ve hizmetin mahalle düzeyinde nasıl organize edildiğine odaklanır. Şehir-yönetişim, refah, iklim değişikliği, çevresel adalet, diaspora gibi temalar, İslam şehirlerinin sadece geçmişin

konusu değil, geleceğin tartışma zemini olduğunu göstermektedir. Ayrıca yöntemlerde etnografya, regresyon analizi, mekânsal tipoloji, kamu politikası çözümlemesi gibi disiplinlerarası araçlar yaygınlaşmıştır.

Christ (2025), Memlûk Dönemi'nde yerel ticaret diplomasisini tarihsel belge çözümlemesiyle açıklamıştır. Hammad vd. (2025), modern sitelerin sosyal bütünlüğe etkisini mekânsal dönüşüm analiziyle irdelenmiştir. Modern İslam şehirlerinin iklim değişikliğiyle ilişkisi, özellikle Tahran (Pazhuhan, 2023) ve Tebriz (Reshad vd., 2024) gibi şehirlerde ele alınmıştır. Reshad ayrıca, Tebriz'deki gençlerin refahını nicel anket ve regresyon analiziyle incelemiştir. Bu çalışmalar, çevresel olanakların gençlerin refahına etkisini ya da şehir yönetişimi açısından iklim dirençliliğini incelemektedir. Arafat (2024), Mekke'deki diasporik yaşamı etnografik yöntemle değerlendirmiştir. Çağaptay (2024), Bizans'tan Osmanlı'ya dönüşüm sürecini Bursa özelinde incelerken; Sánchez vd. (2024), Qartayanna şehrinde hayvan kalıntıları üzerinden şehrin tüketim alışkanlıklarını ortaya koymuştur. İslam şehirlerinde mahallelerin sosyal organizasyon üzerindeki etkisi, özellikle Necd bölgesi (Alnaim & Noaime, 2024) ve geleneksel Arap şehirleri (Dabbour, 2021) üzerine yapılan çalışmalarla öne çıkmaktadır. Çalışmalar mahallenin sadece bir sosyal dayanışma birimi olmadığını; aynı zamanda güvenlik, çevresel adaptasyon ve uyumsuzlukların çözümü gibi konularda karar alma süreçlerini yürüten bir yönetim mekanizması olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, İslam şehirlerinin çoğulcu ve yerinden yönetimli yapılar sunduğuna dair tezi güçlendirmektedir. Bu tarihsel modellerin günümüzdeki yansımaları da önemli bir tartışma alanıdır. Navruz'un (2024) Konya İslam şehrini tarihsel perspektiften ele aldığı ve son dönem İslam şehirlerinin canlandırılmasına yönelik politikaları değerlendirdiği çalışması, katılımcı planlama, yerel kimlik ve aidiyet gibi güncel şehri ilgilendiren müdahalelerle bu tarihsel mirasın nasıl ilişkilendirildiğine dair önemli bir örnek sunar. Benzer şekilde, Molaei'nin (2024) İran'daki *arsen* planlama modelini analiz etmesi veya daha önceki bir çalışmada Jajarmi'nin (2009) İran şehir meclislerini incelemesi, geleneksel yönetim anlayışlarının modern belediye yapıları ve yerel demokrasi pratikleriyle nasıl etkileşime girdiğini veya çatıştığını gösterir. Bu çalışmalar bir bütün olarak, İslam şehri tartışmasını sadece morfolojiden ibaret görmeyip, onu günümüzün yerel otoritenin meşruiyeti, kamu hizmeti dağıtımı ve şehre yönelik müdahaleler gibi temel yönetim sorunlarıyla ilişkilendirerek, kavrama yeni ve politik bir boyut katmaktadır.

Demir (2023), Osmanlı şehirlerindeki kolektif eylemleri Weberci bir perspektifle yeniden yorumlamıştır. Bu analiz, söz konusu eylemlerin Batı'ya özgü politik özerkliğe sahip bir komün yaratma amacından ziyade, merkezi otoriteyle müzakere etme mantığına dayandığını savunarak Batı-dışı bir kolektif eylem mantığına dayandığı sonucuna ulaşmıştır. Yavuzylmaz ve Şimşir (2023),

Konya'daki Küçük Karatay Medresesi özelinde, mimari mirasın korunmasında tarihsel belgelerle modern dijital belgeleme tekniklerinin birleştirilmesinin, savunulabilir bir yeniden inşa (*restitüsyon*) projesi için geçerli bir yöntem olduğunu ortaya koymuştur. Sevinçli-Göksoy (2022), Türkiye'de İslam şehir anlayışını ve dönüşümünü incelemiştir. Doğu ve güneydoğu Anadolu örneğinde gerçekleştirilen çalışmada seyahatnameler ve önceki dönemlere ait fotoğraflar incelenerek şehirler üzerinde, kapitalizm, modernizm ve postmodernizmin dönüştürücü etkisi ortaya koyulmuştur. Pourmohammadi vd. (2022), İslam şehir anlayışını Kur'an merkezli olarak tefsirsel yöntemle yeniden tanımlamıştır. Form odaklı İslam şehri teorisinin oryantalist bir icat olduğunu reddederek, gerçek bir İslami şehir anlayışının etik ilkelere dayanması gerektiği sonucunu savunmuştur. Giovannoni (2022), modern şehir planlamasının rasyonel mantığı içinde, bir zamanlar şehri organize eden kutsal mekânların manevi ve toplumsal etkisinin nasıl kaybolduğunu ve bu ilişkinin yeniden nasıl kurulabileceğini sorgulamıştır. Sürdürülebilir bir şehir yaşamı için planlama pratiğinin maneviyat ve kutsallık kavramlarını yeniden gündemine alması gerektiğini vurgulamıştır. Sobti (2021), Orta Asya ve Hint alt kıtasındaki banliyö İslam şehirlerini kültürel-tarihsel bir analizle ele alarak klasik merkez-çeper ikiliğini sorunsallaştırırken İslami sosyal ağların merkezden bağımsız, daha akışkan mekânlarda da yeniden üretilebildiğini göstermiştir. Abarghouei& Mansouri (2021), seyahatnameler üzerinden İran şehirlerinin morfolojik organizasyonunu okuyarak metin ve mekân arasındaki ilişkinin cami-çarşı merkezi, kale ve mahallelerden oluşan tutarlı bir mekânsal örüntüye sahip olduğu sonucuna varmıştır. Termez (Portero vd., 2021) ve Calatrava (Naranjo, 2019) gibi yerlerde yapılan zooarkeolojik incelemeler, şehirlerin ekolojik hafızasını açığa çıkartmakla birlikte şehirlerin uzak ticaret ağlarıyla olan entegrasyonu ortaya koyulmuştur. Daza (2020), Almeria'daki sur yapım tekniklerini analiz ederken, Alvarez ve arkadaşları (2020) Al-Bunayya gibi şehirlerin kale mimarisini inceler. Bu incelemelerle Endülüs'teki şehir surlarının ve kale yapılarının, sadece birer savunma hattı olmadığı, aynı zamanda kullanılan malzeme ve tekniklerle devletin kapasitesi ve siyasi otoritesini sergileyen anıtsal birer simge olduğu sonucu ortaya koyulmuştur. 2019 yılı, hem siyasi hem de arkeolojik analizlerin yılıdır. Dumper (2019), kutsal şehirlerdeki siyasi iktidar, dindarlık ve halk arasındaki karmaşık ilişkiler üçgenini modern bir perspektifle ele almaktadır. Modern kutsal şehirler üzerinde yapılan çalışmada, bu şehirlerdeki gelişimin, genellikle dindar halkın ihtiyaçlarından çok, ulusal iktidarların uluslararası meşruiyet ve siyasi kontrol sağlama arzusuna göre şekillendiği tespitinde bulunulur. Nihayetinde, Rahim ve arkadaşları (2018) ise, İslam şehirlerindeki estetik ve mekânsal düzenin altında yatan kozmolojik ve matematiksel bir ilke olarak geometrinin rolünü ve anlamını tartışmaya açar. Çalışmada mekânsal düzende geometrinin sadece bir süsleme aracı olmadığı, aksine kâinatın düzenini yeryüzünde yansıtan, hem estetik hem de manevi bir ilke olarak kullanıldığı vurgulanmaktadır.

Çeşitli temalardaki çalışmalar, İslam şehir morfolojisinin sadece fiziksel değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir anlatı olarak okunabileceğini göstermektedir. İlk ana ekseninde yer alan 1980-1999 arası çalışmalar paradigmayı kurarken, ikinci ana eksen (2000-2009 arası) sorgulamış ve eleştirmiş, üçüncü ana eksen (2010-2017) sosyal yönlelere odaklanmış, son ana eksen (2018-2025'in ilk yarısı) ise çevresel, politik, mekânsal ve dini temaları bir arada değerlendirmiştir. Artık İslam şehirleri, yalnızca geçmişin mirası değil; bugünün şehir sorunlarına tarihsel, kültürel ve etik alternatifler sunan zengin bir düşünsel alan olarak değerlendirilmektedir. Literatürdeki bu tematik evrilme, yeni soruları ve metodolojik açılımları beraberinde getirmektedir. Mekânın kutsallığı ile kamusalılığı arasındaki sınırlar, şehir hakkı ile inanç normları arasındaki gerilimler ve göç, iklim, dijitalleşme gibi küresel krizler bağlamında İslam şehirlerinin yeniden düşünülmesi bu alanın önünü açacaktır. Bu kapsamda yapılacak bibliyometrik haritalandırma, kavramsal geçişkenlikleri ve boşlukları daha görünür kılacaktır.

Yöntem

Bilimsel bilginin üretim süreçlerinin anlaşılması, alan yazının yapısının sistematik biçimde çözümlemesiyle mümkündür. Bu bağlamda bibliyometrik analiz, belirli bir konuda yayımlanmış çalışmaları istatistiksel ve görsel tekniklerle inceleyerek, literatürdeki eğilimleri, etkileşim ağlarını ve araştırma boşluklarını ortaya koyan güçlü bir yöntemdir. Bibliyometrik yaklaşımlar, özellikle sosyal bilimlerdeki disiplinler arası geçişkenliği yüksek alanlarda, kavramsal yoğunluk ve kümelenme ilişkilerini açıklamada yaygın biçimde kullanılmaktadır (Donthu et al., 2021; Aria & Cuccurullo, 2017).

Bu çalışmada, İslam şehri kavramına ilişkin akademik üretimi bibliyometrik yöntemle incelenmektedir. Çalışmanın veri seti, bibliyometrik analizlerde yaygın olarak kullanılan Web of Science (WoS) ve Scopus veri tabanları arasından yapılan bir değerlendirme sonucunda WoS'dan elde edilmiştir. Literatürde her iki veri tabanının da kendine özgü avantajları olduğu belirtilmekle birlikte (Pranckute, 2021), bu çalışmada çeşitli gerekçelerle WoS'un kullanılması tercih edilmiştir. Birincisi, WoS'un özellikle sosyal bilimlerde ve beşeri bilimlerde derinlemesine ve yüksek etki faktörlü dergileri indeksleme konusundaki güçlü reputasyonu, İslam şehri gibi çok disiplinli bir konu için daha uygun bir zemin sunmaktadır (Zhu & Liu, 2020). İkincisi, Şimşek ve Nalbant'ın (2023) da belirttiği gibi, WoS, en çok tercih edilen ve diğer veri tabanlarına göre kapsamı geniş bir veri tabanı olmakla birlikte WoS'un sunduğu verilerin standardizasyonu ve temizliği, VOSviewer gibi yazılımlarla yapılacak analizler için teknik bir avantaj sağlamaktadır. Son olarak, WoS'un 1900'e kadar uzanan kapsamlı tarihsel arşivi, kavramın entelektüel kökenlerini takip etme olanağı tanımıştır. Elbette hiçbir veri tabanının tam anlamıyla

eksiksiz olmadığı ve bu çalışmanın bulgularının, WoS veri tabanının sunduğu çerçeveye sınırlı olduğu unutulmamalıdır.

WoS, uluslararası ve yüksek etki faktörlü yayınları kapsamı açısından önemli bir kaynak olsa da, özellikle Batı ve İngilizce merkezli bir akademik üretime odaklanma eğilimindedir. Bu durum, çalışmanın kapsamı açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Türkiye (örneğin ULAKBİM, TR Dizin), İran, Mısır ve Pakistan gibi İslam coğrafyasındaki ülkelerde, özellikle yerel dillerde (Türkçe, Farsça, Arapça vb.) yayımlanmış çok sayıda çalışma bu analizin dışında kalması kaçınılmazdır. Bu sınırlılığın, literatür haritasının nihai görünümünü etkilemiş olması muhtemeldir. Örneğin, bölgesel indeksler dahil edilseydi, Türkiye özelindeki şehir ve İslamcılık tartışmaları, İran'daki devrim sonrası şehir planlaması pratikleri veya Mısır'daki tarihi dokunun korunması üzerine yerel dildeki yapılan polemikler, mevcut analizimizde olduğundan çok daha belirgin birer tematik küme olarak ortaya çıkabilirdi.[†] Dolayısıyla, bu çalışmanın sunduğu bibliyometrik harita, İslam şehri üzerine yapılan tüm küresel akademik üretimin bir resmi değil, bu konunun uluslararası ve ağırlıklı olarak İngilizce literatürdeki yansımalarının ve entelektüel seyrinin bir haritasıdır. Bu önemli ayrımın altını çizmek, bulguların doğru yorumlanması için kritik öneme sahiptir.

WoS Tarama sürecinde, İslam şehir anlayışını doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen literatüre erişmek amacıyla 03/03/2025 tarihinde şu anahtar kelimeler kullanılmıştır: *Islamic City* (İslami şehir) OR *Islamic Urbanism* (İslam şehirciliği) OR *Islam City* (İslam şehri).

Tarama kapsamında filtreleme yapılmadan 1980-2025 yılları arasındaki yayınlar dikkate alındığında niceliksel olarak 244 çalışma olduğu görülmüştür. Ancak çalışmalar değerlendirildiğinde toplam 173 yayın elde edilmiş, veri kümesi .RIS formatında dışa aktarılmıştır. Aktarılan verilerin, bibliyometrik analizi için VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. VOSviewer yazılımı (Van Eck& Waltman, 2010), akademik üretimin ağ temelli haritalarını çıkarma konusunda en sık tercih edilen araçlardan biridir. VOSviewer, hem görsel hem de analitik yetenekleri sayesinde, bilimsel alanların gelişim dinamiklerini gösteren items, clusters, density gibi araçlarla araştırmacıya önemli veriler sunar. Yazılımın eş-oluşum (co-occurrence) analizinde minimum eşik belirleme özelliği (bu çalışmada 3 kez geçme koşulu) aracılığıyla, veri yoğunluğu dengelenmekte ve anlamlı kavramsal kümeler oluşturulmaktadır (Van Eck& Waltman, 2014). Eş-oluşum analizi, genellikle

[†] Örneğin Türkiye'deki şehir ve İslamcılık tartışmaları için bkz. Nilüfer Göle (2002); İran'daki devrim sonrası şehrin değişim için bkz. Asef Bayat (2010); Mısır'daki tarihi doku ve koruma politikaları için ise bkz. Timothy Mitchell (2002).

anahtar kelimeler, yazar isimleri ya da kaynaklar arasındaki ortaklıkların sıklığını temel almaktadır (Zupic& Čater, 2015). Bu çalışmada anahtar kelimeler üzerinden eş-oluşum analizi yapılmıştır. Anahtar kelimelerin birlikte kullanılma frekansları, kavramsal yapılar arasındaki bağları görselleştirmeye ve literatürün tematik haritasını çıkarmaya olanak tanımaktadır.

Bu yöntemsel çerçeve sayesinde, İslam şehir literatürünün yalnızca nicel hacmi değil, aynı zamanda içeriksel çeşitliliği, kavramsal gelişimi ve akademik ağ yapısı derinlemesine değerlendirilmiştir. Çalışmada şu sorulara yanıt aranmaktadır:

- WoS veri tabanında İslam şehri teması hangi yıllarda daha yoğun ele alınmıştır?

(Yayınların yıllara göre dağılımı incelenerek, literatürdeki üretim yoğunluğunun dönemsel değişimleri analiz edilmiştir.)

- WoS veri tabanında İslam şehriyle ilgili akademik üretim hangi tür belgelerle gerçekleşmektedir?

(Makale, bildiri, kitap bölümü gibi yayın türleri sınıflandırılmış ve yayın biçimlerine ilişkin eğilimler ortaya konmuştur.)

- WoS veri tabanında hangi akademik disiplinler İslam şehri çalışmalarında baskındır?

(WoS kategorileri ve araştırma alanlarına dayalı olarak, hangi disiplinlerin literatürde daha fazla temsil edildiği sorgulanmıştır.)

- WoS veri tabanında İslam şehri çalışmalarıyla ilgili coğrafi bir denge var mı, yoksa belirli bölgeler mi öne çıkıyor?

(Yayınların yapıldığı ülkeler analiz edilerek, literatürün bölgesel yoğunluğu haritalanmıştır.)

- WoS veri tabanında İslam şehriyle ilgili en sık geçen anahtar kavramlar hangi tematik kümelerde toplanmaktadır?

(Anahtar kelime eş-oluşum analizine dayalı olarak, literatürdeki kavramların nasıl kümelendiği ve hangi temalarda birleştiği ortaya konmuştur.)

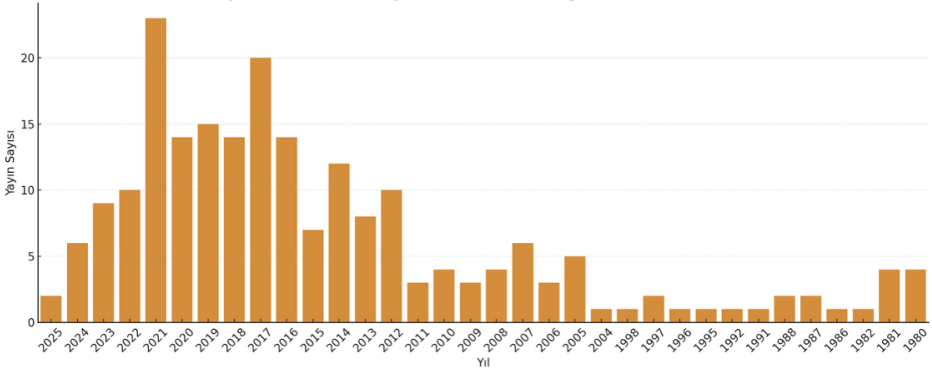
Bulgular ve yorum

Çalışmanın temel amacı, İslam şehri teması etrafında oluşan akademik literatürün gelişimini dönemsel, tematik ve mekânsal boyutlarıyla ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmada, disiplinler yoğunluk, belge türleri, coğrafi katkılar ve kavramsal kümeler çerçevesinde bulgular elde edilmiştir. VOSviewer yazılımı kullanılarak anahtar kelime birlikteliği, belge türlerinin dağılımı, coğrafi katkılar ve disiplinler sınıflamalar grafiksel olarak görselleştirilmiştir. Aşağıda her bir araştırma sorusuna karşılık gelen bulgular alt başlıklar hâlinde yorumlanmış, uygun görsel desteklerle sunulmuştur.

Zamansal dağılım: Yayın yoğunluğunun dönemsel seyri

Zamansal eğilim analizi, herhangi bir akademik alanın gelişim evrelerini ve ilgideki değişimleri belirlemek açısından temel bir göstergedir. Bu bağlamda, İslam şehir temasıyla ilişkili akademik yayınların yıllara göre dağılımı, alanın tarihsel seyri ve araştırma ilgisinin dönemsel artışlarını ortaya koymak üzere incelenmiştir. Bu zamansal analizde kullanılan dönemlendirme, yalnızca yayın sayılarındaki niceliksel artışlara değil, aynı zamanda çalışmanın önceki bölümünde de incelenen tematik kırılmalara dayanmaktadır. Her bir dönem, İslam şehri kavramına yönelik akademik yaklaşımlardaki belirgin bir dönüşümü temsil etmektedir.

Grafik 1. İslam Şehri Temalı Yayınların Yıllara Göre Dağılımı (1980-2025)

İslam şehri literatürü, 1980 yılından itibaren sınırlı sayıda üretime sahne olurken, 2000'li yılların başından itibaren artan bir ivme kazanmıştır. Özellikle 2015 sonrası dönemde yayın sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir. 2020-2024 aralığı, hem yayın sayısı hem de içerik çeşitliliği bakımından literatürün en yoğunlaştığı dönemdir. Bu durum, kavramın sadece tarihsel bir model olarak değil, aynı zamanda güncel sorunlarla da ilişkilendirildiğini göstermektedir. Nitekim bu

dönemde yapılan yayınların, metnin ilerleyen bölümlerinde de değinildiği gibi, iklim yönetişimi (Pazhuhan, 2023), toplumsal cinsiyet (Veloşo, 2022) ve kolektif eylem (Demir, 2023) gibi çağdaş sorun alanlarıyla temasa geçtiği görülmektedir.

İlgili literatürün WoS’da 1980’lerde görünür olmasının nedeni bu tarih öncesinde İslam şehirlerinin büyük ölçüde oryantalist bakış açısıyla ele alınmasıdır. Bu yaklaşımlar, İslam şehrini tarihsel bağlamından kopararak durağan, değişmeyen ve evrensel bir şema gibi sunmuş; dolayısıyla kavramın sosyolojik, antropolojik ya da politik yönleri büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Örneğin, Swartz vd. (1973), İslam şehirlerini yalnızca mimari ve yönetim merkezi olarak ele alarak, onları tarihsel süreç içindeki sosyal dönüşümlerinden izole biçimde değerlendirmiştir.

Öte yandan, İslam ülkelerinde yerli akademik üretimin sınırlı olması ve şehir tarihçiliğinin uzun süre Osmanlı merkezli ilerlemesi, İslam şehri kavramının farklı bağlamlarda tartışılmasını geciktirmiştir. 1950’lerden itibaren ivme kazanan şehir araştırmaları ise büyük ölçüde modernizm merkezli yürütülmüş; bu da İslam şehirlerini geleneksel ya da geçmişe ait olarak etiketleyerek kavramsal marjinalleşmeye yol açmıştır.

Bu sürecin entelektüel temelinde, Weber’in ilk olarak 1921’de yayımlanan ve Türkçeye *Şehir* (2010) başlığıyla çevrilen eserindeki Batı merkezli şehir tanımı yer almaktadır. Weber’in şehir anlayışı, Doğu şehirlerini bu kategorinin dışında bırakarak, onları şehre dönüşememiş yapılar olarak tanımlar. Bu yaklaşım, Abu-Lughod’un (1987) da işaret ettiği gibi, İslam şehirlerini uzun süre bilimsel ilgiden uzak, mitik bir yapı olarak konumlandırmıştır.

Özetle, kökeni Medine’ye dayanan İslam şehri modelinin 1980’lere kadar akademik literatürde görünür olmamasının ardında hem kuramsal altyapı eksikliği hem de modern şehircilik karşısında yeterli teorik reflekslerin geliştirilememiş olması yatmaktadır.

Ancak 1979’daki İran İslam Devrimi bu durumu önemli ölçüde değiştirmiştir. Roy’un (1994) ideolojik başarı, kuramsal paradoks olarak tanımladığı bu devrim, Dabashi’nin (2019) ifadesiyle yalnızca İran’ın iç politikasında değil, tüm İslam dünyasında entelektüel ve kültürel bir uyanışı tetiklemiştir. Bu uyanış, İslam şehri gibi kavramların yeniden değerlendirilmesine zemin hazırlamış ve kavramsal çeşitliliğin artmasına katkı sunmuştur.

1980-2005 dönemi, oldukça durgun ve düşük hacimli bir üretimle karakterizedir; bu da konunun henüz kurumsal bir araştırma eksenine hâline gelmediğini göstermektedir. Bu dönemde çıkan sınırlı sayıda çalışmaları, daha çok tarih ve arkeoloji gibi alanlarda bireysel vaka analizlerine odaklanan metinlerden

oluşmaktadır. Örneğin, bu dönemdeki çalışmalar belirli şehirlerin tarihsel gelişimini (Kathirithamby-Wells, 1986) , Fes medinesi gibi tekil bir şehrin morfolojisini (Vonsivers, 1995) veya klasik İslam şehri modelinin genel hatlarını (Montéquin, 1980) tanımlamaya odaklanmıştır.

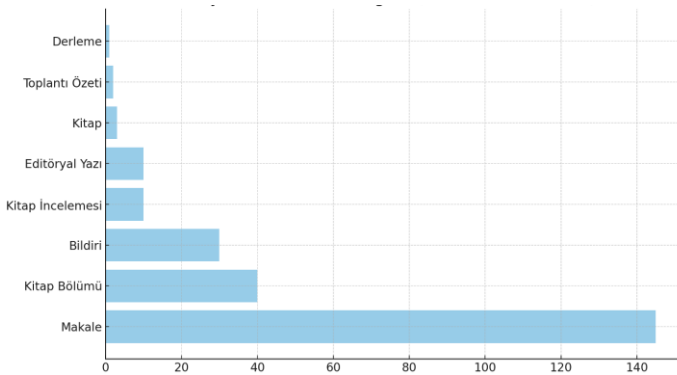
2006-2015 arası, literatürde belirgin bir canlanma gözlenmektedir. Bu artışta özellikle şehircilik, mimari ve kültürel miras çalışmaları çerçevesinde İslam şehir modelinin çağdaş tartışmalara dâhil edilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak asıl dikkat çekici sıçrama 2016'dan sonra, özellikle de 2021 yılında gerçekleşmiştir. 2021 yılındaki yayın artışı, İslam şehri temasının yeniden gündeme geldiğini işaret eder. Bu dönemde yapılan yayınlar, sadece tarihî İslam şehirlerinin analiziyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda modernleşme, iklim yönetişimi (Pazhuhan, 2023), toplumsal cinsiyet (Veloşo, 2022), kamusal mekân ve kolektif eylem (Demir, 2023) gibi çağdaş sorun alanlarıyla da temasa geçmiştir.

2023-2025 yılları, bu ilginin sürdüğünü ancak yayın sayısında azalma eğiliminin başladığını göstermektedir. Bu durum, pandeminin etkileri ve yayın süreçlerindeki yavaşlamalarla ilişkilendirilebilir.

Akademik belge türleri üzerinden literatürel yoğunluk

Bir araştırma alanının bilimsel karakterini ve gelişme eğilimini anlamanın yollarından biri, o alanda yayımlanan belge türlerinin çeşitliliğini ve oranlarını incelemektir. WoS verilerine dayalı olarak elde edilen İslam şehri literatürüne ait belge türleri analiz edildiğinde, bu temanın hem kuramsal hem de uygulamalı yönelimlerle işlendiği görülmektedir. Aşağıda bu dağılımı gösteren grafik yer almaktadır.

Grafik 2. İslam Şehri Literatüründe Yayın Türlerinin Dağılımı

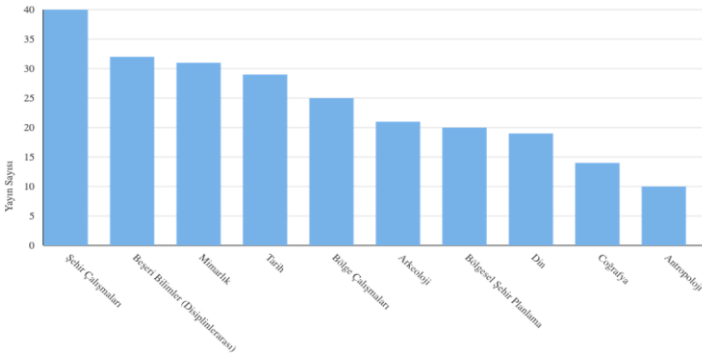

Article (Makale) türü %78 ile literatürdeki en baskın yayım biçimidir. Bu durum, konunun akademik dergilerde farklı yaklaşımlarla ele alındığını göstermektedir. Örneğin Pourmohammadi et al. (2022), İslam şehrinin fiziksel biçimi üzerine yürüttüğü Kur’ân temelli çözümlemesini akademik makale biçiminde sunmuştur. *Book Chapter* (Kitap bölümleri) ise literatürün %10’unu oluşturarak, özellikle şehir tarihi ve kültürel miras konularında bütüncül değerlendirmeler içeren kaynakların üretildiğini göstermektedir. Örneğin Çagaptay (2024), Osmanlı Bursa’sı örneği üzerinden İslam şehri mirasını kitap bölümü olarak işlemiştir. *Proceeding Paper* (Konferans bildirileri), *Editorial Material* (editoryal yazılar) ve kitap daha sınırlı bir oranda temsil edilmekle birlikte, literatürün disiplinler arası geçişkenliğini ve güncel gelişmelerle ilişkisini yansıtır. Strava’nın (2023) şehirleşme ve belirsizlik ilişkisini konu alan çalışması, kitap türünden akademik bir katkıdır. Bu yayın türlerinin içeriksel olarak hangi temalara odaklandığı ise, çalışmanın ilerleyen kısmında sunulan anahtar kelime kümelenme analiziyle detaylandırılmaktadır.

Disipliner yoğunluk: WoS kategorilerine göre sınıflama

Çalışmaların disiplinlere göre dağılımında *urban studies* (şehir çalışmaları), *architecture* (mimari), *planning* (planlama), *geography* (coğrafya), *Islamic studies* (İslam çalışmaları) gibi alanların baskın olduğu görülmektedir. Özellikle şehir çalışmaları ve beşeri bilimler multidisipliner ekseninde yoğunlaşma dikkat çekerken, bazı çalışmaların *environmental studies* (çevre çalışmaları), *cultural heritage* (kültürel miras) ve *sociology* (sosyoloji) başlıklarında da sınıflandığı gözlemlenmiştir. Bu durum, literatürün disiplinler arası karakterini ortaya koymaktadır.

Grafik 3. WoS Kategorilerine Göre İlk 10 Disiplin

Şehir çalışmaları kategorisinde fazla yayının olması İslam şehri kavramının özellikle mekânsal organizasyon, şehir morfolojisi ve planlama bağlamlarında yoğun biçimde

ele alındığını göstermektedir. Beşeri bilimler ve bölge çalışmaları gibi kategoriler ise kavramın kültürel, tarihsel ve bölgesel bağlamlarda da yoğun biçimde tartışıldığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, İslam şehri kavramının disiplinlerarası bir yapıya sahip olduğunu ve çok yönlü analizlere olanak sunduğunu göstermektedir.

Disipliner dağılım, zamansal olarak incelendiğinde literatürün seyrine ilişkin daha derinlikli bir tablo ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın ana eksenler bölümünde de detaylandırıldığı gibi, 1980-1999 döneminde, İslam şehri kavramının mekânsal modeli ve teorik temelleri ele alınırken, bu süreçte özellikle tarih (Kathirithamby, 1981), mimarlık (Montéquin, 1980), arkeoloji (Feming ve Swan, 1992) ve coğrafya (Vonsivers, 1995) gibi disiplinlerin katkıları öne çıkmıştır. 2000-2009 döneminde, postkolonyal eleştiriler ve modernleşme kısıracında İslam şehri paradigmasına yönelik sorgulamalar artarken çalışmalar, şehir çalışmaları ve disiplinlerarası yaklaşımlar (Khan, 2008; O'Meara, 2007; Bonine, 2005) olarak literatürdeki yerini almıştır. 2010-2017 döneminde, şehirlerin sosyal dinamikleri ve mekânsal etkileşimleri ön plana çıkmış, bu eksenle özellikle coğrafya (Dehgani vd., 2013; Faleh, 2017), antropoloji (Akşit, 2011), beşeri bilimler (Lassner, 2017; Ersoy ve Altundere, 2017), mimarlık (Karimian ve Seyedein, 2010) ve din (González, 2015; Nesari vd., 2016) gibi sosyal bilim disiplinlerinin etkisi artarak mekânsal ve toplumsal etkileşimler incelenmiştir. 2018-2025 yılları arasındaki son dönemde ise literatür, İslam şehirlerinin güncel şehir sorunlarıyla kesiştiği yeni kavramsal alanlara doğru genişlemiş; çevre çalışmaları (Pazhuhan, 2023), beşeri bilimler (Dumper, 2019), sosyoloji (Demir, 2023; Veloso, 2022), antropoloji (Arafat, 2024), coğrafya (Dabbour, 2021), mimarlık (Rahim vd. 2018; Abarghouei& Mansouri, 2021), bölge çalışmaları ve bölgesel şehir planlama (Molaei, 2024) ve Din (Pourmohammadi vd., 2022; Giovannoni, 2022) gibi disiplinler öne çıkarak, İslam şehrinin geniş ve güncel bir sorun alanı olarak ele alınmasını sağlamıştır. Bu gelişim, kavramın sadece tarihsel ve fiziksel bir olgu olmaktan çıkıp, güncel sosyal ve politik meselelerle de ele alınmaya başlandığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yayınların bölgesel dağılımı: Ülkesel Katkılar

Bu bölümde, İslam şehri literatürüne katkı sağlayan akademik yayınların ülkelere göre dağılımı incelenmektedir. İslam şehri teması yalnızca İslam coğrafyasında değil, aynı zamanda Batı literatüründe de araştırılmaktadır. Özellikle ABD ve İspanya'daki yüksek sayı, bu ülkelerdeki disiplinlerarası çalışma gelenekleri, İslam medeniyeti ve şehir tarihi üzerine yoğunlaşan araştırma merkezleriyle açıklanabilir. Öte yandan, İran ve Türkiye gibi İslam coğrafyasında yer alan ülkelerde de konuya yönelik akademik ilgi olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Yayınların İlk 10 Ülkeye Göre Dağılımı

Ülke	Sayı
USA (ABD)	29
Spain (İspanya)	28
Iran	18
Türkiye	15
England (İngiltere)	13
Malaysia (Malezya)	11
Morocco (Fas)	8
France (Fransa)	6
Australia (Avustralya)	5
Canada (Kanada)	5

Tablo, İslam şehri çalışmalarında coğrafi çeşitliliğin bulunduğunu ancak üretimin belirli yerlere yoğunlaştığını net biçimde ortaya koymaktadır. Verilere göre, İslam şehri literatürüne en fazla katkı sunan ülkeler arasında ABD öne çıkmakta, bu da Anglo-Sakson akademik çevrelerin kavrama duyduğu kuramsal ilgiyi göstermektedir.

Bu bibliyometrik bulguyu, yani konunun özellikle Batı akademisinde neden bu denli bir ilgi odağı olduğunu anlamak için, verilerin dışına çıkarak alanın entelektüel tarihine bakmak yol göstericidir. Nitekim, Said'in (1978) oryantalizm eleştirisi, Batı akademisinde Ortadoğu ve İslam coğrafyasına yönelik bakışı temelden değiştirmiştir. Bu eleştirinin ardından, İslam şehri gibi kavramlar sadece tarihsel birer nesne olmaktan çıkıp, kimlik, mekân ve temsiliyet gibi postkolonyal tartışmaların merkezine yerleşmiş ve bu da alana yönelik teorik ilgiyi artırmıştır (örn. Abu-Lughod, 1987; AlSayyad, 1992; Serjeant, 1993).

İspanya'nın ikinci sırada yer alması, Endülüs mirasına yönelik bölgesel çalışmaların yoğunluğuna işaret etmektedir. Granada, Kurtuba gibi İslam medeniyetiyle özdeşleşmiş şehirler üzerine yapılan tarihsel araştırmalar, İslam şehri literatürünü zenginleştirmiştir (González, 2015).

İran ve Türkiye gibi İslam coğrafyasına ait ülkelerin daha gerilerde yer alması, bu ülkelerdeki çalışmaların daha çok ulusal dergilerde yayımlanması ve uluslararası indekslere sınırlı yansınmasıyla açıklanabilir. Örneğin, Molaei (2024), Navruz (2024), Abarghouei& Mansouri'nin (2021) çalışmaları gibi alanında önemli katkılar sunan yerel çalışmaların uluslararası WoS gibi dizinlerde yeterince temsil edilmemesi ve yayınlarının daha çok ulusal akademik dergilerle sınırlı kalmasıdır.

Malezya ve Fas gibi ülkeler ise çağdaş İslam şehirleri bağlamında öne çıkmaktadır. Özellikle Putrajaya üzerine yapılan geometri odaklı analizler (Rahim & Said, 2018), şehirlerin sembolik mimarisi ve devlet ideolojileri bağlamında nasıl yeniden kurgulandığını ortaya koymuştur. Fas şehrine dair yürütülen çalışmalarda ise Yahudi ve Müslüman yerleşim alanlarının mekânsal ilişkisi (Ben-Srhir & Aammari, 2021) gibi sosyal örgütlenmeye dair tartışmalar bulunmaktadır.

Türkiye kaynaklı İslam şehri literatüründe ise Çağaptay'ın (2024) bir İslam şehri olan Bursa'nın Bizans'tan Osmanlı'ya geçişi sonrasındaki dönüşümünü değerlendirdiği çalışması, Yavuzylmaz ve Şimşir'in (2023), Konya özelinde İslam şehirlerinin yalnızca tarihsel-kuramsal düzeyde değil, aynı zamanda somut yapılar ve yeniden işlevlendirme politikaları üzerinden tartışılabileceğini ortaya koydukları çalışmaları ve Aksit'in (2011) İslam şehirlerinde toplumsal cinsiyetin mekânla (hamam) nasıl iç içe geçtiğini, özellikle kadınların gündelik hayat deneyimleri üzerinden ele alarak, İslam şehri literatürüne toplumsal tarih ve kadın odaklı şehir çalışmaları yönünden önemli bir perspektif kazandırdığı çalışması ve dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'den çıkan İslam şehri literatürü henüz sınırlı sayıda yayımla temsil edilse de, mevcut çalışmalar mimari, tarihi, kültürel miras, şehir kimliği ve mekânsal dönüşüm gibi temalar üzerinden alana önemli katkılar sunmaktadır. Ancak bu katkıların daha kuramsal düzeyde çoğaltılması ve İslam şehri kavramının sosyolojik ve siyasal boyutlarıyla da derinleştirilmesi gerekmektedir.

İslam şehri literatüründe tematik kavram kümeleri: anahtar sözcüklerin kavramsal yoğunluklarına dayalı bir sınıflama

İslam şehri literatüründe kullanılan kavramların sıklığı, bu alandaki akademik üretimin tematik yönelimlerini anlamak açısından önemli bir göstergedir. Bibliyometrik analizlerde anahtar kelimelerin eşgörünüm ilişkileri ve tekrar sıklığı, çalışmalarda hangi teorik eksenlerin, mekânsal yönelimlerin ve kavramsal tartışmaların öne çıktığını belirlemeye yardımcı olur. Bu bağlamda, WoS veri tabanında yer alan çalışmalar üzerinden elde edilen kavramsal harita ve anahtar

kelime frekans tablosu birlikte değerlendirilmiş; literatürde baskın olan temalar, disiplinler odaklar kavramsal kümeler çerçevesinde analiz edilmiştir.

Tablo 2. Anahtar Kelimelerin Kullanılma Sayıları

Anahtar Kelime	Geçme Sayısı
<i>Islamic city</i> (İslam şehri)	30
<i>İslam</i> (İslam)	8
<i>Islamic urbanism</i> (İslami şehircilik)	7
<i>Urbanism</i> (Şehircilik)	6
<i>Al- Andalus</i> (Endülüs)	5
<i>Urban space</i> (Şehir mekânı)	5
<i>Mosque</i> (cami)	4
<i>Islamic</i> (İslami)	4
<i>Architecture</i> (mimari)	4
<i>urban morphology</i> (şehir morfolojisi)	4
<i>mellah</i>	4
<i>Archaeology</i> (arkeoloji)	3
<i>Identity</i> (kimlik)	3
<i>Orientalism</i> (Oryantalizm)	3
<i>central asia</i> (Orta Asya)	3

Anahtar kavramlara bakıldığında, *Islamic city* ifadesinin literatürün merkez kavramı olduğu görülmektedir. Bu durum, İslam şehri kavramının hem teorik hem de ampirik çalışmalarda temel referans noktası haline geldiğini göstermektedir. Diğer kavramlar bu merkezi kavram etrafında kümelenmiş görünmektedir.

1	<i>islamic urbanism</i> (İslam şehirciliği)	4	6	7
1	<i>Mosque</i> (Cami)	5	6	4
1	<i>Archaeology</i> (Arkeoloji)	2	2	3
2	<i>Identity</i> (Kimlik)	1	1	3
2	<i>Orientalism</i> (Oryantalizm)	3	5	3
2	<i>urban space</i> (Şehir mekânı)	3	5	5
3	<i>central asia</i> (Orta Asya)	3	3	3
3	<i>Iran</i>	3	3	3
3	<i>Islamic</i> (İslami)	3	3	4
4	<i>Architecture</i> (mimari)	2	2	4
4	<i>urban morphology</i> (şehir morfolojisi)	4	4	4
4	<i>iranian city</i> (İran şehri)	2	4	3
5	<i>Morocco</i> (Fas)	5	5	3
5	<i>mellah</i>	2	3	4
6	<i>islamic cities</i> (İslami şehirler)	1	1	3
6	<i>urban development</i> (şehir gelişimi)	2	2	3
Toplam	20	35	46	

Şekil 1 kavram ağı haritasında gösterilen altı küme ile özelliklerinin verildiği tablo incelendiğinde kümelere yönelik şu şekilde değerlendirmeler yapılabilir:

- Küme 1- Dini, Tarihi ve Mimari Miras

Bu temada İslam şehirlerinin tarihsel katmanları, dini yapılar (camii, medrese), arkeolojik veriler ve teolojik şehir kavrayışı öne çıkar. İslam şehrini dini semboller, mimari miras ve tarihsel katmanlarla birlikte ele alan çalışmaları temsil eder. Bu durum, özellikle cami gibi ibadet yapıları ve Endülüs gibi tarihsel coğrafyaların öne çıkmasıyla desteklenmektedir. Kavramlar, *al-andalus* (Endülüs), *archaeology*

(arkeoloji), İslam, *Islamic urbanism* (İslam şehirciliği), *mosque* (cami) terimleri etrafında şekillenir. Örneğin, Granada, Konya, Fez gibi şehirler bu bağlamda incelenmiş; tarihsel hafıza, geleneksel mimari ve koruma pratikleri ana temalar olmuştur (Demir, 2023; Iturriaga, 2020; Nesari, 2016).

- Küme 2- Şehir Mekânı ve Kimlik

Bu küme, *Islamic city* kavramının teorik olarak nasıl tartışıldığını, oryantalist yaklaşımlara karşı çıkan eleştirileri ve şehir kimliği gibi sosyolojik katmanları kapsar. Kavramlar *Identity* (kimlik), *islamic city* (İslam şehri), *orientalism* (oryantalizm), *urban space* (şehir mekânı), *urbanism* (şehircilik) terimleri etrafında şekillenir. Özellikle İran, Türkiye ve Malezya merkezli yayınlarda bu tema baskındır (Rahim & Said, 2018; Bahrami & Atashinbar, 2020; O'Meara, 2007).

- Küme 3- Planlama ve Tasarım Yaklaşımları

Bu grup, İran, Orta Asya, Fas, Endülüs gibi spesifik coğrafyalardaki şehir modellerini karşılaştırmalı biçimde inceler. Gruptaki bir diğer kavram ise *islamic* (İslami)dir. Burada İslam şehirlerinde mekânsal kurgunun estetik ve işlevsel yönleri ele alınmıştır. İslami terimi burada sadece dini referansla değil, aynı zamanda şehrin biçimlenişinin işlevsel boyutlarını tanımlamak için de kullanılmaktadır. Bu küme içerisinde yer alan çalışmalar, İslam şehirlerinde mekânın nasıl örgütlendiğini; cami, çarşı, mahalle gibi temel şehir bileşenlerinin kültürel süreklilik ve yerel varyasyonlar bağlamında nasıl biçimlendiğini tartışmaktadır. Özellikle geleneksel morfolojilerin korunması, yerel planlama yaklaşımları ve mekânsal estetik bu kümenin ana temaları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Nachouane ve Knidiri (2021) de Endülüs şehirlerinde *souk* yapısının otoriteyle ilişkisini mekânsal düzen üzerinden ele alarak bu kümeye katkı sunmaktadır.

- Küme 4- Morfolojik yaklaşımlar

Kavramsal çerçeve, *architecture* (mimari), *Iranian city* (İran şehri) ve *urban morphology* (şehir morfolojisi) gibi anahtar terimler üzerinden kurulmuştur. Çalışmalar, bölgesel mimari geleneklerin şehir planlamasına etkisini tartışmakta ve bu bağlamda yerel varyasyonların İslami şehir yapısıyla nasıl bütünleştiğini ortaya koymaktadır. Molaei'in (2024), İran İslam şehirlerinde merkezi alanların planlamadaki rolü çalışması; Abarghouei ve Mansouri'nin (2021), İran şehirlerinin mekânsal organizasyonunu tarihsel seyir içinde analiz ederek morfolojik bir çözümleme sunduğu çalışması bu kümeye dahil edilebilir. Benzer biçimde Dabbour (2021), geleneksel Arap şehirlerinde mahalle yapılarının sosyal gruplarla olan ilişkisini değerlendirerek morfolojinin toplumsal yapıyla iç içe geçtiğini vurgulamıştır.

- Küme 5- İslami Yönetim ve Toplumsal Alan

Bu kümede İslam şehirlerinin; yönetsel yapıları, dinsel azınlıkların yerleşimleri ve kamusal alanlar üzerinden şekillenen sosyal örgütlenmeleri ele alınmaktadır. Mellah ve *Morocco* gibi kavramlar bu bağlamın belirleyicileridir. Özellikle Fas gibi ülkelerdeki şehirlerde Müslüman ve Yahudi topluluklarının etkileşimleri, kamusal mekânın sınırları ve geçirgenliği ile açıklanmaktadır (Calvo vd., 2016). Örneğin Ben-Srhir ve Aammari (2021), prekolonyal Fas'ta mellahlar üzerinden Müslüman-Yahudi etkileşimlerini analiz ederek mekânsal ayrışmanın sosyal sınırlar kadar kültürel geçirgenliği de barındırdığını gösterdikleri çalışmaları bu kümeye dahil edilebilir.

- Küme 6: Çağdaş Şehir Gelişimi ve Yeniden İnşa

Bu küme, İslam şehirlerinin günümüzde karşılaştığı yapısal dönüşüm süreçlerine odaklanır. Şehirleşme, iklim yönetimi, yerel yönetim ve toplumsal katılım gibi konular, *Islamic cities* (İslam şehirleri) ve *urban development* (şehir gelişimi) anahtar terimleri etrafında şekillenmektedir. Pazhuhan (2023), Tahran örneği üzerinden şehir-iklim yönetişiminin kurumsallaşmasında karşılaşılan sorunları ortaya koyarken; Veloso (2022), Marawi örneğinde çatışma sonrası yeniden inşa sürecinin toplumsal eşitsizlikleri nasıl pekiştirdiğini gösterir. Bu çalışmalar, çağdaş İslam şehirlerinin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda toplumsal yeniden yapılanma süreçlerini de içerdiğini göstermektedir.

Anahtar kelimelerin ağ haritası, *VOSviewer* çıktısında elde edilen kümeler, literatürün tematik olarak altı ana ekseninde yoğunlaştığını göstermektedir: Bu yapı, ilk bölümde yapılan tematik kümeleme sonuçlarını da desteklemektedir. İfade edilen bulgular, İslam şehirlerinin yalnızca mekânsal form değil, aynı zamanda dini, kültürel ve kimliksel temsiller bağlamında tartışıldığını ortaya koymaktadır. Çalışma, literatürdeki yönelimleri görselleştirerek, araştırmacılara kavramsal çerçeve oluşturma, literatürdeki boşlukları tespit etme ve gelecekteki çalışmalara yön verme açısından önemli katkılar sunmaktadır.

Tartışma, sonuç ve öneriler

Bu çalışma, 1980-2025 yılları arasında WoS veri tabanında İslam şehri literatürüne ilişkin tematik yönelimleri, kavramsal yoğunlukları ve akademik üretim kalıplarını bibliyometrik bir yöntemle çözümlemeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, yalnızca alanın niceliksel büyümesini değil; aynı zamanda kuramsal dönüşümünü, disiplinler arası çeşitlenmesini ve coğrafi genişlemesini de ortaya koymaktadır.

Araştırmanın ilk aşamasında yayınların yıllara göre dağılımı incelenmiş; 2015 sonrası dönemde özellikle dikkat çeken bir üretim yoğunluğu tespit edilmiştir. Bu artış, İslam şehri kavramının akademik tartışmalarda yeniden canlandığını göstermektedir. Literatürün belge türü bakımından çoğunlukla akademik makalelerden oluşması, konunun disiplinler derinlik kazandığını göstermektedir. Disipliner olarak bakıldığında, şehir çalışmaları, beşeri bilimler, mimari, tarih ve bölge çalışmaları başat alanlar olarak öne çıkmaktadır. Tüm bu alanların yanısıra son yıllarda kamu yönetimi ve politika çalışmalarının da alana dahil olduğu görülmektedir. Bu durum, İslam şehri kavramının artık yalnızca teolojik veya tarihsel bir ilgi nesnesi olmaktan çıkarak, çağdaş şehircilik ve yerel yönetim tartışmalarının da merkezine yerleştiğine işaret etmektedir.

Çalışmada yapılan kavramsal kümeleme sonucunda altı ana tematik grup tanımlanmıştır: (1) Dini, Tarihi ve Mimari Miras, (2) Şehir Mekânı ve Kimlik, (3) Planlama ve Tasarım Yaklaşımları, (4) Morfolojik Yaklaşımlar, (5) İslami Yönetim ve Toplumsal Alan, (6) Çağdaş Gelişim ve Şehirde Yeniden İnşa. Bu kümeler, hem kavramsal düzeyde belirgin tematik ayrışmalara hem de içeriksel sürekliliklere dayanmaktadır. Özellikle *Islamic city* (İslam şehri), *urbanism* (şehircilik), *mosque* (cami), *urban morphology* (şehir morfolojisi), *mellah* gibi kavramlar, literatürün hem kurucu hem de dönüştürücü odaklarını belirlemektedir. Bu kümelerdeki analizler, literatürün geleneksel mahalle dayanışmasından modern belediye yapılarına, tarihsel restorasyon politikalarından güncel şehir hakkı taleplerine uzanan geniş bir yönetim yelpazesini tartıştığını göstermektedir. Bulgular, makalenin giriş bölümünde ele alınan ideal şehir ve kolonyal şehir gibi farklı şehir teorileri etrafındaki literatürdeki ayrımların, bibliyometrik analiz aracılığıyla ortaya konulan kavramsal kümelenmelere yansıdığını göstermektedir. Özellikle (1) Dini, Tarihi ve Mimari Miras kümesi, İslam şehrinin idealize edilmiş ve normatif tanımlamalarına (Montêquin, 1980; AlSayyad, 1987) odaklanan çalışmaları bir araya getirirken; (2) Şehir Mekânı ve Kimlik kümesi, oryantalist bakış açısına yönelik eleştirel sorgulamaları ve sömürgeciliğin şehir belleğindeki etkilerini (Said, 1978; King, 1990; O'Meara, 2007) içeren literatürü temsil etmektedir. Bu kümeler arasındaki ayrım, İslam şehri kavramının tekil bir modelden ziyade, farklı teorik perspektiflerin ve tarihsel deneyimlerin şekillendirdiği çoğulcu bir yapıya sahip olduğunu bibliyometrik verilerle desteklemektedir. Ayrıca, (3) Planlama ve Tasarım Yaklaşımları kümesi, İslam şehirlerindeki mekânsal örgütlenmenin estetik ve işlevsel boyutlarını, geleneksel morfolojilerin korunması ve yerel planlama yaklaşımları bağlamında bölgesel çeşitlilikle ele alındığını (Nachouane ve Knidiri, 2021) ortaya koymaktadır. (4) Morfolojik Yaklaşımlar kümesi ise, İslam şehirlerinin fiziksel formundaki bölgesel ve yerel çeşitliliği (Molaei, 2024; Abarghouei ve Mansouri, 2021; Dabbour, 2021) somutlaştırarak, mimari ve şehir morfolojisinin yerel bağlamlarla nasıl bütünleştiğini göstermektedir. (5) İslami Yönetim ve

Toplumsal Alan kümesi, idealize edilmiş homojen şehir anlayışının aksine, İslam şehirlerinin çoğulcu sosyal yapısını ve yönetim dinamiklerini (Calvo vd., 2016; Ben-Srhır ve Aammari, 2021) bibliyometrik olarak doğrulamaktadır. Son olarak, (6) Çağdaş Gelişim ve Şehirde Yeniden İnşa kümesi ise, hem idealize edilmiş geçmişe özlem duyan yaklaşımların hem de kolonyal mirasın günümüzdeki şehir sorunları üzerindeki etkilerinin (Pazhuhan, 2023; Veloso, 2022) güncel literatüre yansımaları ortaya koymaktadır.

İslam coğrafyasına dair bilgi üretiminin ABD, İngiltere, İspanya gibi Batılı akademik merkezlerde de yoğunlaştığı görülmüştür. Bu durum, İslam şehirlerine dair tartışmaların küresel bilgi sistemleriyle eklemlendiğini; fakat aynı zamanda yerel bilgi üretiminde temsil dengesizliklerinin sürdüğünü göstermektedir.

Bu çalışmanın en özgün katkılarında biri, İslam şehri literatürünün yalnızca geçmişe dair nostaljik bir modelleme olmadığını; aksine çağdaş sorunları, mekânsal dönüşümleri, iklim krizini, sosyal farklılaşmayı ve yönetim biçimlerini de kapsayan dinamik bir tartışma zemini sunduğunu ortaya koymasındır. Örneğin, son yıllarda yayımlanan çalışmalar arasında şehir- iklim yönetimi (Pazhuhan, 2023), post-konflikt yeniden inşa (Veloso, 2022) ve kamusal mekânda İslami temsil (Rahim& Said, 2018) gibi temalar, doğrudan yerel yönetimlerin kriz anlarındaki rolüne ve politika üretme kapasitelerine işaret etmektedir. Bu, İslam şehirlerine yönelik yaklaşımların artık yalnızca mimari ya da kültürel değil, aynı zamanda sosyo-politik bağlamlarda da analiz edildiğini göstermektedir. Ancak İslam şehrine yönelik literatürde şu eksiklikler mevcuttur:

- Kadın deneyimi, İslam şehirlerinde marjinal düzeyde ele alınmıştır. Kadınların yerel karar alma mekanizmalarına katılımı ve şehir hizmetlerinden faydalanma biçimleri yeterince incelenmemiştir.
- Kırsal-şehir ilişkisi ve büyükşehir yasalarının geleneksel şehirler üzerindeki idari etkileri güçlü bir araştırma zemini bulamamıştır.
- Dijitalleşme, teknolojik dönüşüm ve akıllı şehir uygulamalarının, yerel hizmet sunumunu İslam şehir paradigması bağlamında nasıl dönüştürdüğü ilişkilendirilmemiştir.
- Tarihsel İslam şehirlerinin, başta vakıf (*waqf*) sistemi olmak üzere, kamusal hizmetleri (su yolları, hastaneler, okullar) finanse eden ve devletten büyük ölçüde özerk işleyen sofistike finansal modellere sahip olduğu bilinmesine rağmen; çağdaş literatürün, bu tarihsel mirasın ilkelerinden yola çıkarak günümüz yerel yönetimleri için ne gibi alternatif finansman olanakları (örneğin, şehir projelerine yönelik modern vakıf uygulamaları) veya etik

vergilendirme modelleri sunabileceğini yeterince tartışmadığı görülmektedir.

- Literatür, genel olarak Arap ve İran şehirlerine odaklı olup, Türkiye şehirleri yeterince temsil edilmemiştir.

Gelecekte, İslam şehirleriyle ilgili çalışmaların alanın gelişimine katkı sağlaması için, daha fazla coğrafyada karşılaştırmalı biçimde ele alınması, tematik derinliğin artırılması ve kavramsal tartışmaların disiplinler arası yeni yöntemlerle güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, özellikle post-kolonyal şehirleşmenin yerel dinamikleri, dijital şehir temsillerinin kimlik üzerindeki etkileri ve tarihsel tecrübeler ışığında geliştirilecek katılımcı yönetim modelleri gibi çağdaş konuların İslam şehri perspektifiyle yeniden ele alınması büyük bir potansiyel taşımaktadır. Metodolojik düzeyde ise, bu çalışmanın da işaret ettiği gibi, WoS ve Scopus gibi küresel veri tabanları ile bölgesel indeksler arasında yapılacak karşılaştırmalı bibliyometrik analizler, farklı akademik dünyalar arasındaki entelektüel etkileşimleri ve kopuklukları ortaya koyarak alanın kendi yapısal haritasını daha eleştirel bir gözle okumasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abarghouei, F. H. ve S. A. Mansouri. (2021). “Reviewing the Constituent Components of the Spatial Organization of Iranian City after Islam in the 9th–14th AH Travelogues”. *Manzar, The Scientific Journal of landscape*, 13(55), 20-29.
- Abu-Lughod, J. (1987). *Arabic-Islamic Cities: Building and Planning Principles*, Besim Selim Hakim. Distributed by Routledge. London: Middle East Studies Association Bulletin, 21(1), 29-31.
- Abu-Lughod, J. (2009). “The Islamic City: Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance”. *International Journal of Middle East Studies*, 19(2), 155-176.
- Akarlı, Engin. (2010). “Maslaha from ‘Common Good’ to ‘Raison D’etat’ in the Experience of Istanbul Artisans, 1730-1840.” In Hoca, 'Allame Puits de Science: Essays in Honor of Kemal H. Karpat, ed. Kaan Durukan et al., 63-79. Istanbul: The Isis Press.
- Aksit, E. E. (2011). “The Women’s Quarters in the Historical Hammam”. *Gender, Place & Culture*, 18(2), 277-293.
- Alnaim, M. M., ve Noaime, E. (2024). “Spatial Dynamics and Social Order in Traditional Towns of Saudi Arabia’s Nadji Region: The Role of Neighborhood Clustering in Urban Morphology and Decision-Making Processes”. *Sustainability*, 16(7), 2830.

AlSayyad, N. (1987). "Space in an Islamic City: Some Urban Design Patterns". *Journal of Architectural and Planning Research*, 108-119.

Álvarez, R. J. C., R. G. Gallero, E. B. Medrano, M. Á. R. Martín ve A. S. Eïd. (2020). "Al-Bunayya, una ciudad fortificada benimerin en la costa norte del estrecho de Gibraltar (1282-1375)". *Fortmed2020-Defensive Architecture of the Mediterranean*, vol. X. (Ed. edUPV, Editorial Universitat Politècnica de València). pp. 87-94.

Amin, A., ve Thrift, N. (2002). *Cities: Reimagining the Urban*. Polity Press.

Arafat, M. (2024). "Transculturality and the Hajj: Diasporas as Mediators of Cross-cultural Encounters". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(4), 1080-1097.

Aria, M., ve Cuccurullo, C. (2017). "Bibliometrix: An R-tool for Comprehensive Science Mapping Analysis". *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.

Bahrani, F., ve Atashinbar, M. (2020). "Evolution of the Urban Landscape of Hamedan during First Pahlavi Era; Impacts of Piercing Streets on the City Center". *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 16(81), 5-14.

Bayat, A. (2010). *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East*. Stanford University Press.

Ben-Srhir, K., ve Aammari, L. (2021). "Muslim-Jewish Interactions in the 'Islamic City' and the Mellah in Precolonial Morocco". *Hesperis Tamuda*, 56(3), 213-240.

Blake, S. P. (2013). *Shahjahanabad: The Sovereign City in Mughal India, 1639-1739*. Cambridge University Press.

Bonine, M. E. (2005). "Islamic Urbanism, Urbanites and the Middle Eastern City". A *Companion to the History of the Middle East*. (Ed. Y. M. Choueiri). John Wiley & Sons.

Calvo-Serrano, J., García-Carrillo, F., & Santiago-Zaragoza, J. M. (2016). "Mellah: The Jews Quarter at the Medinas of Morocco. A New Interpretation of the Minority's Space in The Islamic City". *Procedia Engineering*, 161, 1322-1329.

Can, Y. (2021). *İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Christ, G. (2024). "Pepper from the Sultan: Commercial Diplomacy from Below in Mamlūk Damascus (1418) 1". In *A History of Diplomacy, Spatiality, and Islamic Ideals* (pp. 63-96). Routledge.

Çağaptay, S. (2024). "Islamic City, Ottoman City: Byzantine Prousa to Ottoman Bursa". In *The Routledge Handbook of the Byzantine City* (pp. 334-351). Routledge.

Dabbour, L. (2021). "The traditional Arab Islamic city: the structure of neighborhood quarters". *Journal of Architecture and Urbanism*, 45(2), 107-118.

- Dabashi, H. (2016). *Iran: The rebirth of a nation*. New York: Palgrave Macmillan, Springer Natura.
- Daza Gurriarán, P. (2020). “Las técnicas constructivas en las murallas medievales de Almería”. *Editorial Universitat Politècnica de València*. 61-70.
- Demir, H. K. (2023). “Challenging the Islamic City Paradigm: A Trial for Ottoman Urban Spaces through the Lens of Collective Action Theory”. *Bilig*, (106), 109-144.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., ve Lim, W. M. (2021). “How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines”. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Dumper, M. (2019). *Power, Piety, and People: The Politics of Holy Cities in the Twenty-First Century*. Columbia University Press.
- Elsheshtawy, Y. (Ed.). (2004). *Planning Middle Eastern Cities: An Urban Kaleidoscope*. London: Routledge.
- Ersoy, A., & Altundere, M. B. (2017). “The market institution and the state in Islamic economics: from past to present and future”. *International Journal Of Economics Management And Accounting*, 25(2), 253-284.
- Faleh, M. (2017). “The sustainable well-being in the medina of Tunis and its environmental values”. *Advanced Science Letters*, 23(7), 6313-6317.
- Giovannoni, G. (2022). “Didattica urbanistica e spazi del sacro: riallacciare una relazione necessaria”. *IN_BO. Ricerche E Progetti Per Il Territorio, La Città E l'architettura*, 13(17), 96-105.
- Goitein, S. D. (1999). *A Mediterranean Society, Volume I: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza, Economic Foundations* (Vol. 1). Univ of California Press.
- González Gutiérrez, C. (2015). Secondary Mosques in Madinat Qurtuba: Islamization and Suburban Development through Minor Religious Spaces. *Papers from the Institute of Archaeology*, 25(1), Art. 2
- Göle, N. (1996). *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*. ABD: University of Michigan Press.
- Grunebaum, G. E. (1961). *Islam, Essays in the nature iand growth of a cultural tradition*. Londra: Greenwood Press.

Hammad, A., Li, M., ve Vrcelj, Z. (2025). “Reinterpreting Privacy and Community: Social and Spatial Transformations from Traditional Arabian Neighbourhoods to Contemporary Gated Communities”. *Buildings*, 15(7), 1111.

Harvey, D. (2008). *The Right to the City*. New Left Review, 53.

Iturriaga, M. R. (2020). “Asimilando el legado nazarí: La evolución de la mirada al paisaje granadino a través de las obras reales en la Alhambra y el Generalife (s. XV-XVI)”. *Arte y Ciudad: Revista de Investigación*, (18), 31-64.

İnalçık, H. (1990). “İstanbul: An Islamic City”. *Journal of Islamic Studies*. Journal of Islamic Studies, 1, 1-23.

Jajarmi, H. I., & Azkia, M. (2009). “Challenges for Local Democracy in Iran: A Study of Islamic City Councils”. *Middle East Critique*, 18(2), 145-159.

Karimian, H., & Seyedein, S. (2010). “Darabgerd in Transformation from Sassanian to Early-Islamic Era Based on the Archaeological Evidences”. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 7(13), 733-88.

Kathirithamby-Wells, J. (1986). “The Islamic City: Melaka to Jogjakarta, c. 1500-1800”. *Modern Asian Studies*, 20(2), 333-351.

Khan, H. U. (2008). *C. Transformations: Identity, Globalization, And The Contemporary Islamic City*. In *The City in the Islamic World* (2 vols.) (pp. 1041-1068). Brill.

King, A. D. (1990). *Urbanism, Colonialism, and the World-Economy: Cultural and Spatial Foundations of the World Urban System*. The Journal of Interdisciplinary History, 22(4), Routledge.

Lapidus, I. M. (1969). *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. Harvard University Press.

Lassner, J. (2017). “Abd Al-Malik and the Temple Mount: Revisiting S. D. Goitein and Oleg Grabar”. In *Medieval Jerusalem: Forging an Islamic City in Spaces Sacred to Christians and Jews* (pp. 81–95). University of Michigan Press.

Marçais, G. (1957). *L'Urbanisme Musulman*. Mélanges d'Histoire et Archéologie de l'Occident Musulman (s. 219- 231). Alger.

Mills, A. (2006). “Boundaries of the nation in the space of the urban: landscape and social memory in Istanbul”. *Cultural Geographies*, 13(3), 367–394.

Mitchell, T. (2002). *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*. University of California Press.

Molaei, A. (2024). “Urban Arsen in Iranian Islamic cities as a pattern of urban centers design”. *GeoJournal*, 89(5), 210.

- Montêquin, F. A. (1980). "The Islamic city: its traditional environment and physiognomy (extract)". *Ekistics*, 37-37.
- Nachouane, N. E., ve Knidiri, A. (2021). "The Souk in the Islamic City between Power and Organization of Space". *Hesperis Tamuda*, (56), 221-236.
- Naranjo, P. M. (2019). "Calatrava la Vieja" (Carrión de Calatrava, Ciudad Real) durante la Primera Edad del Hierro (c fin. s. VIII-550 aC). *SPAL-Revista de Prehistoria y Arqueología*, (28.1), 79-96.
- Navruz, M. (2024). "A Historical Perspective Through the Lens of the Islamic City Theory: Konya Example". *Kent Akademisi*, 17(6), 2404-2424.
- Nesari, B., Moradi, E., Vasiq, B., & Salehi, Z. (2016). "The impact of religious tomb buildings on the formation of Iran cities in islamic period case study: the role of ali Al-saleh in the formation of saleh abad city (ilam)". *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 13(38), 31-38.
- O'Meara, S. (2007). *Space and Muslim urban life: At the limits of the labyrinth of Fez*. London: Routledge.
- Özcan, A.(2001). "İslam Doğuşu ve Yayılışı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23.Cilt, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, 27-31.
- Pazhuhan, M. (2023). "Institutionalizing urban climate governance in the global South? Evidence from Tehran urban management, Iran". *Climate and Development*, 15(9), 793-807.
- Portero, R., Fusaro, A., Piqué, R., Gurt, J. M., Elorza, M., Gabriel, S., & Pidaev, S. R. (2021). "The Environment in the Islamic City of Termez (Uzbekistan): Zooarchaeology and Anthracology of a 9th-century tannur". *Journal of Islamic Archaeology*, 8(1), 1-21.
- Pourmohammadi, M., Habibi, S. M., Bahrainy, S. H., & Davoudpour, Z. (2022). "Rejecting the Theory of Islamic City as a Form". *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 19(107), 99-110.
- Pranckutė, R. (2021). "Web of Science (WoS) and Scopus: The Titans of Bibliographic Information in Today's Academic World". *Publications*, 9(1), 12.
- Rahim, Abd, F., Ujang, N., & Said, M. M. T. (2018). "Geometri dan peranannya dalam reka bentuk bandar Islamik (Geometry and its role in Islamic urban design)". *Geografia*, 14(2).
- Reshad, L., Gharehbaglou, M., & Mijani, M. (2024). "How environmental capabilities enhance adolescent well-being: a case study of urban spaces in Tabriz". *International Journal of Adolescence and Youth*, 29(1), 2420674.

Roy, O. (1994). *The failure of political Islam*. Harvard University Press.

Said, E. (1978). *Orientalism*. Pantheon books. New York.

Sarfaraz, A., Javadi, S., & Alian, A. (2012). “The influence of Sassanid art on shapes and inscriptions on façade of Jurjir Mosque”. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 9(22), 3-10.

Serjeant, R. B. (1993). *İslam Şehri*, çev. Elif Topçugil, İstanbul: İz Yayıncılık.

Sevinçli- Göksoy, Berfin. *Türkiye’de İslam Şehirlerinin Şehircilik Anlayışı ve Dönüşümü: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örnekleri*. PhD Thesis, Necmettin Erbakan University Institute of Social Sciences, 2022

Sobti, M. (2021). “Suburban cities and fluid boundaries: Stories beyond the walls of Islamic urbanities in Central Asia and the Indian subcontinent”. *Hespérís-Tamuda–Journal of the Faculty of Arts and Humanities of Rabat Morocco*, 56(4), 237-263.

Strava, C. (2021). *Precarious modernities: Assembling state, space and society on the urban margins in Morocco*. Bloomsbury Publishing.

Swartz, M. L., Hourani, A. H., & Stern, S. M. (1973). *The Islamic City: A Colloquium*. Near Eastern History Group, Oxford.

Şimşek, E., & Nalbant, F. (2023). “Siyasal ahlâk/etik ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi”. *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), 161-193.

Weber, M. (2010). *Şehir & Modern Kentin Oluşumu*. (M. Ceylan, Çev.) Yarın Yayıncılık.

Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). “Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping”. *Scientometrics*, 84(2), 523–538.

Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2014). *Visualizing bibliometric networks*. In Y. Ding, R. Rousseau, & D. Wolfram (Eds.), *Measuring scholarly impact: Methods and practice* (pp. 285–320). Springer.

Veloso, D. T. M. (2022). “Safety and security issues, gender-based violence and militarization in the time of armed conflict: The experiences of internally displaced people from Marawi City”. *Frontiers in Human Dynamics*, 3, 703193.

Vonsivers, P. (1995). *Die Medina von Fes. Geographische Beiträge zur Persistenz und Dynamik, Verfall und Erneuerung Einer Traditionellen Islamischen Stadt in Handlungstheoretischer Sicht*, by A. Escher, E. Wirth, F. Meyer, & C. Pfaffenbach. International Journal of Middle East Studies.

Wolper, E. S. (2014). "Islamic architecture and institutions in the late medieval city". *History Compass*, 12(12), 912-923.

Yavuzyılmaz, A., & Şimşir, Z. (2023). "Konya Kemaliye/Küçük Karatay Medresesi Üzerine Bir Restitüsyon Denemesi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (58), 135-168.

Zhu, J., & Liu, W. (2020). "A tale of two databases: the use of Web of Science and Scopus in academic papers". *Scientometrics*, 123, 381-395.

Zupic, I., & Čater, T. (2015). "Bibliometric methods in management and organization". *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

Extended Abstract

A Bibliometric Analysis Of The Islamic City Literature: Transformation in Thematic Orientations And Research Trends

Purpose of the study

The Islamic city, both as a historical form and a conceptual model, has long been the subject of multidisciplinary academic inquiry. From its archetypal urban morphology to the socio-religious organization of its space, the Islamic city concept continues to evolve within contemporary urban studies, architecture, history, sociology, and related fields. However, there has been limited effort to systematically map the thematic trajectories and scholarly orientations of this vast literature over time.

This study aims to fill that gap by employing bibliometric analysis and conceptual mapping to explore how Islamic city research has developed in the last four decades (1980-2025), what themes dominate the field, how these themes cluster, and how they shift over time. The overarching objective is to identify intellectual trends, thematic voids, and geographical or disciplinary imbalances within the literature.

Research problem

Although the Islamic city has received considerable scholarly attention, the field suffers from conceptual ambiguity, thematic fragmentation, and regional bias. Previous research tends to either replicate normative models (e.g., mosque-centered morphology) or challenge Orientalist assumptions without empirical anchoring.

Moreover, domains such as gender, digital transformation, and smaller urban forms remain marginal.

Therefore, this study asks:

- In which periods did Islamic city research intensify?
- What types of publications dominate the field?
- Which academic disciplines contribute most to Islamic city research?
- Is the literature regionally balanced, or are certain geographies privileged?
- What are the dominant conceptual clusters and how have they evolved?
- Which themes have gained prominence over time?

Methodology

This research adopts a bibliometric methodology based on the Web of Science (WoS). The data includes all relevant publications from 1980 to 2025 retrieved using the keywords: Islamic City OR Islamic Urbanism OR Islamic Urban OR Islam City.

Document types: Articles, reviews, book chapters, proceedings, editorials, and books.

Dataset size: 240 publications were initially considered; after refinement, 173 unique and valid records were retained.

Software tools: VOSviewer was used for keyword co-occurrence analysis and clustering.

Thresholds: Minimum occurrence of a term was set at 2 to ensure thematic relevance.

This mixed-method approach combined quantitative bibliometric indicators (e.g., year of publication, document type, disciplinary field, country of origin) with qualitative thematic interpretation of conceptual clusters.

Key Findings

Islamic city research peaked during the 2015-2022 period, with 2021 recording the highest number of publications. A steady rise began around 2005, reaching a plateau in the 2010s. This reflects growing academic interest in Islamic spatial forms amid broader urbanization debates.

The field is dominated by peer-reviewed journal articles (n=145), followed by book chapters and proceedings. Reviews, editorials, and monographs are underrepresented, signaling a research landscape driven by empirical case studies rather than theoretical syntheses.

Top contributing disciplines include Urban Studies, Architecture, History, and Multidisciplinary Humanities. Religion, Anthropology, and Geography are less represented, pointing to an imbalance that underrepresents socio-religious dynamics and ethnographic depth.

The USA, Spain, Iran, Türkiye, and England are the top contributors, while Sub-Saharan Africa and Southeast Asia are notably underrepresented. This underscores a geographical concentration of knowledge production that often overlooks diverse Islamic urban experiences beyond the Arab-Persian axis.

Keyword co-occurrence analysis revealed six thematic clusters:

1. Religious, Historical, and Architectural Heritage: Focuses on mosque-centered urbanism, archaeology, and the legacy of Al-Andalus.
2. Urban Space and Identity: Discusses Islamic urbanism in light of Orientalism, identity, and socio-spatial configurations.
3. Planning and Urban Morphology: Deals with the design logic of Islamic cities, morphology, and regional planning debates.
4. Governance and Social Organization: Examines administrative systems, neighborhoods, and minority interactions (e.g., Mellahs).
5. Contemporary Transformations: Explores urban development, climate governance, and post-conflict reconstruction.
6. Critical Theory and Representation: Tackles the conceptual limits of the Islamic city as a normative model and challenges to its essentialization.

Islamic city (n=30) is by far the most frequent keyword, followed by Islamic urbanism, urbanism, and urban space. This suggests a balanced interplay between traditional constructs and contemporary urbanist interpretations. Other key terms like mosque, identity, Al-Andalus, and architecture show the enduring relevance of religious and historical spatial typologies.

Conclusion

This study provides the first comprehensive bibliometric mapping of Islamic city research over a 45-year period. It reveals not only the thematic richness of the field but also its limitations. While the literature has grown significantly, especially after 2010, it continues to:

- Marginalize women's experiences in Islamic urban spaces.
- Underexplore small towns and rural-urban dynamics.
- Remain disconnected from digital transformation and smart city debates.
- Privilege Arab and Persian cities while underrepresenting African, Türkiye, and Southeast Asian contexts.

The findings call for a more inclusive and multidisciplinary approach to Islamic urbanism-one that transcends historical formalism and incorporates contemporary challenges, including sustainability, governance, and cultural hybridity.

Future research should build on these gaps through grounded ethnographic inquiry, comparative urban studies, and critical theory frameworks that rethink the Islamic city beyond its classical molds.